KERESZTÉNY MAGVETŐ

LII. évfolyam. Szeptember – December 5–6. füzet.

Tompa Mihály.

(Születésének százados fordulójára.)

Irta: dr. Kiss Ernö.

E világrengető, mindnyájunkat oly nagy próbákra vető esztendő száz év előttről két napnak emlékét hozta vissza, melyeken le kellett volna rázni magunkról az idegölő ma minden gondját, aggodalmát, minden keserűségét és gyászát és ünneplőbe öltözve kellett volna hódolnunk fajunk géniusza előtt dicsőítve és áldva, hogy e két nap drága szülötteit adta nekünk. Az egyik nap volt március 2-a, a másik szept. 28-a, amannak szülötte Arany János, emezé T. M.

Ám az élet-halálharc e megdöbbentően fenséges és rémesen kicsinyes napjaiban, midőn a jövő vajudik, nem jut idő a mult emlékezetének. Még a nagyok oly nagyjának, mint a minő Arany volt, sem áldozhattunk úgy, amint illett volna; T. M. emlékezete szinte egészen belevész a szemünk előtt folyó események óriási hullámaiba. Lopjuk meg a mát és az ősz sárguló, hulló lombjai között idézzük föl a költő emlékezetét, a méla-bús őszi világ énekeséét.

Tompát együtt szokták emlegetni Petőfivel és Arannyal. A népies irány diadalra vivőiül és legnagyobb mestereiül szerepelnek ők hárman. Ha arra a barátságra gondolunk, mely P-t, A-t és T-t összefűzte, helyes ez az együttemlegetés. De ha azt akarjuk vele mondani, hogy hárman együtt és egyenlő mértékben gyakorolták azt a döntő befolyást költészetünkre, mely a virágzás hatalmas lendületét adta meg neki, akkor Tompát el kell választanunk P-től és A-tól tehetségének szerényebb mértéke és hatásának szűkebb volta miatt.

A népies irány egyébként is benne volt már a korban, melyben T. föllépett. A romantikus kor volt ez, mely már ekkor azt a fázisát élte, mikor a középkor sejtelmekkel és borzalmakkal teli világától, a lovagkor mindenre kész hőseitől, a nem-

zeti történet mult nagyságaiból a szabadabb eszmék mindinkább a nép felé fordítják az érdeklődést.

A kornak ez az iránya fogékony kebelre talált T.-ban, akit származása egészen a néphez csatolt. Ősei ugyan nemesek voltak, — Szász Károly szerint eredetileg a székely földről, a Háromszékben ma is virágzó kisborosnyói Tompák közül szakadtak volna ki Borsod vármegyébe,[1] de az az ág, melyből a költő való, igen szerény sorban élt A költő szülei talán éppen mindegyiknél szegényebbek voltak. Az anya nem is birta sokáig a nyomorúságot, korán meghalt és a kis árva nagyszüleihez került Rimaszombatból, szülővárosából, Igricibe, a borsodi kis faluba. Itt nőtt föl a nép között a nép ősi foglalkozásában. Egy kedvező véletlen ragadta ki innen a sárospataki kollégiumba. De már 15 éves volt, mikor odakerült. Gyermekmekkora környezetének alakjai, viselkedése, gondja, búja, öröme, minden szokása és tiszta nyelve tehát jól bevésődve voltak már a serdülő lelkébe. De jellemző ez a kései iskolába jutás T. egész költészetére, mert ebben van a nyitja annak, hogy lassan fejlődött ki.

Tanulópályája nehéz és küzdelmes volt, de erős akarata mindenen diadalmaskodott. Kétszer félbe szakította mégis tanulmányait; egyszer szegénysége miatt, amikor Sárbogárdra ment egy évre segédtanítónak, másodszor, már majdnem a végén, betegsége miatt. Pedig ekkor már híres deák volt; versei ismeretessé tették nevét, az *Athenaeum* is költői közé sorozta már, barátságba jutott Szemere Miklóssal és Kazinczy Gáborral, sőt átszenvedte már a reménytelen szerelem fájdalmát is. De egészsége gyönge lábon állott, amit súlyosabbá tett jövendőjének bizonytalansága is. Egészségének ugyan Bártfa használt, de jövőjére kevés reményt nyujtott az a nevelői állás, melyhez Eperjesen jutott a Péchy-családnál.

Eperjesi tartózkodása mégis nevezetessé vált életében: itt ismerkedett meg Petőfivel, akinek lánglelke élesztette az ő lelkének tüzét is és személyes befolyása döntően ragadta a népies irány felé, bár eddig inkább Vörösmarty és főként Bajza költészetének hatása alatt állott. Igy történt hogy amit már előbb

[1] A Tompa M. összes költeményei elé irt életrajzban, I. 7.

megkezdett, most Sárospatakra térvén vissza még, buzgóbban gyüjtötte a népregéket és mondákat és lázasan fogott feldolgozásukhoz. Költeményei szaporodtak, a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* felébresztették irántuk a várakozást és a költő Pestre sietett, hogy kiadásukat előkészítse, meg — hogy ügyvédnek készüljön. De ennél is jobban vonzotta a vágy, hogy az irodalom középpontjába jusson 1846-ban megjelent *Népregéi és népmondái* szokatlan nagy sikert arattak: egy hónap alatt már a második kiadás került sajtó alá. A pesti írók sem a riválist látták benne, hanem a jó barátot. Különösen Petőfi örült sikerének, be is vette őt a *Tizek társaságába.* Mégis a dicsőség e napjai voltaképpen a szenvedések napjai voltak T.-ra nézve: anyagi gondok is bántják, beteg is lesz és kénytelen a Rókus-kórházba fölvétetni magát. Ennyi épen elég volt a pesti életből. Tompa búcsut mond barátainak, az ügyvédségnek, a fővárosnak s visszatér a vidékre, hogy ott élje le ezután életét.

A *Népregék és népmondák* egyszerre hiressé tették nevét az egész országban. Tetszettek a közönségnek a népies történetek változatossága, a néphagyományoknak és a népköltészetnek fel-felcsillanó motivumai, az előadás népiessége. Együtt vallotta a kritikus Erdélyi Jánossal, hogy T. „új pálya rögeit törte s megküzdött az első nehézségekkel“. Pedig e népregék és mondák T. igen kevéssé sikerült alkotásai. Első sorban is feltünő, míly kevés e versekben a mondai elem, az, amit Arany később „epikai hitelnek nevezett s ami van is, azt is „szépen körülprémezve adja“, — amint ugyancsak már Erdélyi megállapította;[1] sőt olykor T. szándékosan cseréli ki azt, amit a népnél talált, a maga képzelete teremtményével. Szerkezetein is sok a kifogásolni való: sok a felesleges, az oda nem illő, az aprólékos. Elősegíti a szerkezetek egyhangúságát a sokszor sallangos, csak olykor sikerült bevezetés is. Mégis e költeményeknek megvan a maguk irodalomtörténeti jelentősége: híveket hódítanak az új iránynak azok körében is, akik a régi romantikus irányhoz szokva még némi borzongással hallgatják Petőfinek már teljes erővel fölzendülő dalait.

[1] Erdélyi, Szépirodalmi Szemle 1847. Pályák és Pálmák. Bpest 1886. 32). 315.

A vidékre, egy kis faluba húzódó Tompa még kisérletezik az elbeszélő költészettel, midőn egyszerre megjelenik a *Toldi*, melynek tökéletessége megmutatta, hogy Arany van hívatva arra, hogy az epikában ugyanazt hajtsa végre, amit Petőfi tett a lirában.

De Petőfi, aki rajongó lelkesedéssel üdvözli Aranyt, nem fordul el azért T-tól és ő az, aki először egybekapcsolja a három nevet: „Átaljában: — írja Aranynak mindjárt második levelében — Arany, P., T., isten-krisztus-ugyse szép triumvirátus, s ha dicsőségünk nem lesz is oly nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem.“ [1] Mikor azonban P. „a népköltészet képviselőit“ egyesíteni akarta Jókai *Életképek* c. lapjában, — T. nem lévén eléggé tájékozva P. céljairól, tovább ír a *Pesti Divatlapba* is, — amivel magára haragította a költőt. Még egyszer találkoztak egymással, 1848 tavaszán, mikor lázban égett egész Pest, amikor P.-t a várt, az óhajtott forradalom szele sodorja magával. A csendes faluból odacsöppent T. nem tud tájékozódni e lázas napokban sem az emberek, sem az események között; még alkalmat sem tud találni, hogy P-vel szóba hozhassa elhidegülésüket. Igy válnak el egymástól: T-t útja Gräfenbergbe viszi, ahol betegségére keres gyógyulást, P-t lelke a csaták zajába, ahol a megdicsőülés vár reája.

Mire T. hazajön a fürdőből, itthon már kitört a harc. Az elején ő is részt vett a schwechati ütközetben. Ám az ő hívatása nem a harc volt. „Úgy hiszi, hogy a néphez intézett minden okos szó, mint minden kar a csatában, figyelmet érdemel. És én — irja — az okos szó apostolának ajánlkozom.“ [2] Viszszament tehát bejei hívei közé. Azután már távol maradt az eseményektől, — bár érezte ezek súlyát, mikor Schlick hadai őt is kifosztották. A küzdelmek e nagy napjaiban kezdett T. sorsa jobbra fordulni. A bejei kicsíny eklézsiából a jövedelmesebb keleméri egyház lelkészévé lett s 1849. május 1-én nőül vette élete hűséges párját, Zsoldos Emiliát.

E napokban lantja csaknem egészen hallgatott. De már

[1] Arany János hátrahagyott levelei I. 56.
[2] Váczy, Tompa életrajza Bpest 1913, 80.

közel volt az idő, midőn megrendül ujra és végre egészen a saját hurjain játszva azok a költemények teremnek rajta, melyek a költő legszebb alkotásai, neve dicsőségének örök hirdetői, — akkor egy gyászban levő nemzet szivének legmeghatóbb megnyilatkozásai voltak.

Elkövetkezett a nagy katasztrófa és utána az elnyomatás keserü esztendei.

Bús a táj ék hervadáskor . . .
Úgy elnémult a dalos had!
Hegy-völgyön a tündér sátor
Ki hitte, hogy így leroskad!
Ki hitte, hogy haloványon
Huny le a szép csillag fénye?
A szép reménység, boldog álom:
Fájdalommá válik végre? [*Hallgass*]

Valóban elnémult e napokban a dalos had, a költők kezében minthа eltörött volna a lant. Aki legkitörőbb lelkesedéssel üdvözölte a nemzet szabadságát, — ott porladt már jeltelen sirjában a segesvári síkon. Aki hinni és remélni tanította a nemzetet, — most kétségbeesve keresett egy reménysugárt és megtört a reménytelenség sötétségében. S a többiek? Ki börtönben sinylődött, ki bujdosott szerte a hazában, ki visszahúzódott csendes fészkébe, — de mindenik csak magát emésztette s magában emésztődött.

S ekkor megzendült T. éneke. De félve még és képekbe rejtve mondanivalóját.

Száraz ágon, hallgató ajakkal
Meddig ültök, csüggedt madarak?

De a képen keresztül megvillan az igaz értelem s a természet pusztulásában megismerszik a haza pusztulása:

Nagy vihar volt. Feldúlt berkeinken
Enyhe, árnyas rejtek nem fogad;
S ti hallgattok, elkészültök innen?
Itt hagynátok bús anyátokat?

A költő szava egyre erősödik; egyre tisztábban cseng felénk, mikor biztatja a költőket, hogy hozzanak dalt a hajdan

lombbal, virággal gazdag tájról, vagy zengjék a jövőt, hiszen dalukra könnyebben derül fény, hamarább kihajt a holt berek s hatalmasan árad szavából a „nagy világon e kivül nincsen számodra hely“ megható körülírása:

A bokorban itt az ősi fészek,
Mely növelte nagyra szárnyatok
Megpihenni most is abba tértek,
Bár a fellegek közt járjatok
S most, hogy a szél összevissza tépte:
Ugy tennétek, mint az emberek?
Itt hagynátok, idegent cserélve . . .
— Fiaim, csak énekeljetek. *[A madár fiaihoz.]*

Erre következett *A gólyához* c. verse, melyben oly szívtépő fájdalommal kesereg elveszett hazája romjain, mint Jeremiás kesergett egykor Jeruzsálem pusztulásán. Tompa e költeményeivel emelkedett a hazaszeretet nagy költői közé. Nem a klasszikus óda fenséges hangján szólal ez meg nála, mint Berzsenyinél; sem a reménytelenség jajongó fájdalmával, mint Kölcseynél; sem a nemes páthosz ragyogásával, mint Vörösmartynál; sem a magával ragadó lelkesedés tüzével, mint Petőfinél; sem a meghiggadt bölcsesség melegével, mint Aranynál. *A gólyához* cimü költeménye miatt kiállott szenvedése, a természet képeibe és a biblia jelképes beszédeibe való elmerülése egyaránt előidézték, hogy az elnyomatás évei alatt mindinkább magába vonulva, mind többet elmélkedve és tépelődve szimbolumokban, allegóriákban példázza érzelmeit. Ez a forma nem elvont eszmék többé-kevésbé sikerült kifejezője lesz nála; hanem mély és igaz érzelmek hordozója. S olyan jól illik ez azon idők egész természetéhez. A nyilt szót büntetés éri, az őszinte megnyilatkozás gyanút kelt. Vagy titkolózni kell, vagy szimbolumokat keresni. Ehhez ért különösen Tompa. Már regéiben és mondáiban is felötlő sajátsága, hogy a történetet egy-egy eszme hordozójává teszi. A természet képei és megnyilatkozásai egészen egybeforrnak lelkével és érzelmei kifejezőivé válnak. Életre kelnek előtte a virágok, megérteni igyekszik természetüket és jelképes történeteket költ róluk. Így keletkeznek *Virágregéi*, melyeket még 1848-ban kezdett írogatni. Mindez együtt könnyűvé teszi neki, hogy midőn nyiltan nem szólhat, allegóriákban mondja el érzelmeit a

nemzetnek. S a nemzet megérti és vele sír, vele kesereg a hazán, mely elveszett. De sajátságos, hogy míg a vad kétségbeesés szilaj himnuszában, Vörösmarty *Vén cigány*-ában is felcsillan a remény, hogy lesz még ünnep a világon; hogy míg Arany hazája vesztét sirató *Rákhel siralmá*-ból is kihangzik a jövendő biztatása; Tompának éppen a leggyászosabb napokban nincs szava, mely hitet ébresztene, mely reménnyel biztatna. Csak nagysokára mer ennek kifejezést adni allegóriái egyik leghatalmasabbikában, az *Uj Simeon*-ban. De reménye sohasem teljes, hazaszeretete mindig aggodalmas.

Ebben bizonyára része van annak is, hogy egész életében igen kevés boldogság jutott részéül. Gyermekkorában szeretet nélkül nő fel; diák évei a sanyarúságok láncolata; ifjúsága szakadatlan küzdelem; mikor lelkészi állásba jut, paptársai ellenséges indulattal fogadják. Azután súlyos betegség gyötri. Családot alapitván, első gyermekének korai halála ragadja el születésén való örömét. Lelkét a szenvedések túlságos érzékennyé puhítván, a nyilvános és irodalmi élet még oly kicsinyes tűszúrásai is nehéz kalapácsütésekként sújtják. Ekkor következik rá a legnagyobb csapás: meghal második fia, minden boldogsága. Enyhület nincs számára e csapás idején. Szemének baja is egyre fokozódik, megpróbáltatásai is egyre szaporodnak és egyre jobban elhatalmasodik rajta szervi betegsége, mely oly rohamosan ragadja a halál felé.

Ez a keserűséggel kirakott élet párosulva nagyfoku érzékenységgel és heves temperamentummal magyarázza meg, hogy T. költészetének főjellemző vonása a bánat. Amig fiatal, csendes a bánat és tűrni tudó.

Sápadt vagyok, mint az ősz s hallgatag,
Nem érzek én sem mély fájdalmakat;
S míg bús szellő susog
S nyájas sugár dereng az őszben:
Ajkam sóhajt — és mosolyog. (*Őszszel* 1846.)

Később már kételkedőbbé válik:

Hol vagy, hol vagy életünknek
Szép tündére, boldogság?

Karjaidban kik pihennek?
Ajkaid' kik csókdossák?
Fényes orcád néha-néha
Szemünk előtt megjelen:
Vagy csak a szív álma képzel
Kétes ködben, fellegen? *[Boldogság.]*

Érzékenysége jobban jobban fokozódik és bánata elkomorúl, söt egészen belevész a pesszimizmuszba. De bár van költeménye, melyben, mint Arany mondja róla, „oly mélység felett lebeg, hol féltjük az embert“, pesszimizmusza mégis inkább csak futó pillanat s nem állandó szempont, mint Byroné vagy Leopardié, melyből az élet hitványságát hirdetné. Kifakadásaiban sok a túlzás, nem sok a bölcsesség. Csak fiát nem tudja felejteni, csak hazája állapota viszi közel a kétségbeeséshez. Egyébként vallásossága és a természet szeretete őrt állanak mellette és enyhületet visznek zaklatott szívébe. Ilyenkor fakad aztán ajkán az olyan költemény, mely méla bánatával megragadja és biztató szavával fölemeli lelkünket. S a kétféle lelkiállapot művészi egységbefoglalása a legtökéletesebb harmóniával gyönyörködteti lelkünket. Az ilyen művekben érezzük és csodáljuk leginkább T. nagyságát. Ime például a *Tornácomon* c. költeménye A költő tűnődve néz végig-végig a tájékon, melynek néhány vonással művészi képét adja. A vidék, a Sajó völgye, fölidézi lelkében a múlt képét, de csak egy pillanatra. Hiszen tisztán süt a nap, dologban az ember, s a dolgos nép után hosszú sorral támad rudas és kalangya. A nehéz munkát meleg dalok édesítik.

Feltörik a tenyér, de a sziv édesen
Mulat s elandalog.

És elgondolkodik a költő e népen, e dalon . . .

Mi szólal meg abban: öröm vagy fájdalom,
Húrján a kebelnek?
S látom, hogy a virágmagvak még a sirnak
Halmán is kikelnek.

Azonban este lesz, elcsöndesül a dal, köd ereszkedik a tájra. Szomszédok jönnek, de nem találnak olyan tárgyat, mely borongó lelküket felderítené.

Végtére elborul s nyomasztó nagy éj lesz:
A levert lélek egy sötét vágyat érez;

Nem élni, nem élni!
De egy-egy csillag gyúl a felhőkben távol,
Fellobbanó fénye lelkünkbe világol:
Remélni, remélni!

A legszebb magyar elégiák közül való e vers s párja több van T-nál. Különösen azok közt a versei közt, melyekben az ősz borongó, méla képei egybeforrnak érzelmeivel. T. egészen át tudta vinni lelkét a természet képeibe, együtt érzett velük s kép és érzelem tökéletes harmóniába egyesülve jutott kifejezésre. (*Őszi tájnak . . .*)

Hazafias allegóriáival együtt efajta művei fogják T. nevét megőrizni a halhatatlanságnak. De korának egyéb versei is tetszettek. Ez az elismerés volt az, mely a költő életére derüt vetett. A Kisfaludy Társaság már 1846-ban tagjává választotta, az Akadémia 1858-ban iktatta tagjai közé és 200 aranyos nagy jutalmával éppen halála előtt tüntette ki.

A költő anyagi helyzete is javult idő folytán, kivált mióta 1851-ben Hamvára hivták meg papnak. Itt a Sajó jobbpartján egy nyájas, verőfényes lankaságon folyt le ettől kezdve T. élete. Innen csak ritkán mozdult ki. Egyik ilyen kimozdulása közelebbről érint bennünket, erdélyieket.

1856-ban egyik barátját kisérte el Kolozsvárra, ahol megkülönböztetett tisztelettel fogadták. Gróf Mikó Imre látta vendégeül, Mihály napján nagy társaságot gyüjtött össze tiszteletére. Itt szerzett élményeiből fakadt *Gr. Mikó Imréhez* írt ódája. Kolozsvárról T. Désre ment Medgyes Lajosnak, akkor jónevű költőnek látogatására. Hogy mily jól érezte magát Erdélyben a költő, két, Aranyhoz irt levele fényesen tanúsítja.[1]

Ilyen jó napjai azonban fogytán voltak már nagyon. Szívbaja elhatalmasodik a különben erős emberen és hosszú vergődés után 1868. julius 30-án kioltja életét.

Költői tehetségének teljességében hunyt el T. M.; de amit műveiben így is ránkhagyott, olyan örökség, melyre büszkék lehetünk.

---

[1] Arany J. Hátrahagyott levelezése I. 400, 402. Kolozsvári tartózkodásának kellemessé tételében nagy része volt Nagy Lajosnak, az unit. kollégium költői lelkü tanárának is.

A valláspedagógia alapkérdései.

Irta: **Csiki Gábor.**

A dogmatikus keresztény vallástanitás az utóbbi időben visszahatásképpen egy olyan pedagógiai irányzatot váltott ki, mely a nevelésből minden vallási elemet kiküszöbölendőnek vél. Már Dodel feltette a kérdést: „Mózes-e vagy Darwin?" S Darwin javára döntött. Követői megszaporodtak s gyakorlati érvényesülést keresnek. Hol van az igazság?

A dogmatikus vallástanítás hibája ép az, hogy dogmatikus, abszolutnak vélt igazságok bemagoltatásával akarja megoldani a vallásos nevelés kérdését. A vallási elem nélküli erkölcsi nevelést sürgető pedagógia alaptévedése pedig az, hogy a vallást jórészt csak dogmai megnyilvánulásában nézi, lényegét nem látja s a dogmákkal a vallást is eldobja. Nézetünk szerint a vallás az ember lelkének alapprincipiuma, szükségszerű élménye, az emberi élet „létfeltétele, a kulturának is végső és legfőbb tényezője". Ezért a nevelésben a vallással feltétlen számolnunk kell. Természetesen más célkitüzéssel s ennek megfelelően más módszerrel, mint azt a dogmatikus irányzat teszi. Szakítanunk kell azzal, ami meddőnek, sőt károsnak bizonyult. Gondoskodnunk kell új lehetőségekről, melyek útján komoly és öntudatos vallásos személyiségeket nevelhetünk.

Látni fogjuk, hogy a mi nevelési célunk: *személyiség, vallás-erkölcsi jellem*, ki a mindenség organizmusában Isten által kijelölt sajátos helyét, hivatását vallási tapasztalatában felismerve, Istentől nyert legjobb tehetsége szerint, lelki szükségszerüség erejével törekszik e hivatás betöltésére, az Atya akaratának teljesitésére. E szempontból itélve, minden nevelés vallásos nevelés s a vallás egyszersmind nevelés is.[1]

[1] E gondolatnak leghatározottabb kifejezést Peabody adott. A meggyőzés erejével bizonyítja, hogy nevelés = vallás, vallás = nevelés. The religion of an educated man. V. ö. Imre Lajos: „Gyermek vallása" 79—82.

Szükségesnek látszik a nevelés és oktatás (tanítás) fogalmának előzetes tisztázása is. Már a görögök is éltek ily megkülönböztetéssel: παιδαγωγός, διδάσκαλος. A német Erziehung és Unterricht s a magyar nevelés és oktatás szavak igen szerencsésen kifejezik a fogalmi különbséget.

A gyermekben születésével adott isteni célgondolatnak tudatra és ténykedő erőre emelése, a *személyiségnek*, mint ideális életcélnak a gyermek lelkében való kialakítása: nevelés. E nevelési munkának egyik lényeges szerve a tanítás. A tanítás célja tehát mindig a nevelés kell hogy legyen. Értéke valláserkölcsi jellemképzésben és nem ismeretraktározásban van. A tanítás csak egy alkalmazott része a nevelésnek. Azt kivánjuk, hogy minden tanítás nevelő legyen.[1] S minthogy minden speciális nevelés számára (pl. nemzeti, egyházi) végeredményében ugyanazt a célt állitjuk fel, a vallásos nevelés és a vallástanítás viszonyáról is ugyanazt mondjuk, mit általában a nevelés és a tanítás viszonyáról. A vallástanitásnak, mint a vallásos nevelés egy lényeges szervének, értéke és feladata nem dogmai tételek betanításában van, hanem a gyermeki léleknek *személyiséggé, valláserkölcsi jellemmé* való fejlesztésében.

A tárgy köre, a dolgozat felosztása.

Dolgozatunkat, tárgyunknak megfelelően két főrészre osztjuk, ú. m. elvi és gyakorlati, illetve módszertani részre. E két részben igyekszünk felelni a vallásos nevelés legfontosabb kérdéseire. Az elvi rész feladata a vallásos nevelés céljának kitűzése és tartalmi kifejtése. Minthogy a neveléstant axiologiai tudománynak tartjuk s nem egyszerű módszernek, nevelési célunkat axiologiai alapon fogjuk meghatározni.

Az abszolut értéket *személyiségben, valláserkölcsi jellemben* találjuk meg s látni fogjuk, hogy ez — mint lehetőség — minden lélekben megvan, csak felébresztésre, kifejlesztésre vár s így nem természetfölötti. E nevelési célnak tartalmi kifejtésénél különös fel-

[1] Megemlítendőnek vélem, hogy még ma sem multa divatját az a Herbart-féle nézet, hogy: tanítás = objektiv didaktikai elem nyujtása helyes belátás létesítésére; nevelés = e belátásnak megfelelő akarat megszilárdítása, hogy erkölcsi jellemszilárdság létesüljön,

adatunk lesz annak bizonyítása, hogy ez a legtisztább keresztényi szellem foglalata. Bizonyításra a synoptikus evangeliumokat s a dogmai vonatkozásoktól tisztitott Páli leveleket használjuk. Röviden bár, de igyekezünk kifejteni azt is, hogy nevelési célunkban mikép nyernek kiegyenlítődést a metafizikai és az erkölcsi, élet legfontosabb s ellentétesnek látszó kérdései (determinizmus és indeterminizmus, egoizmus és altruizmus stb.) s a mult és jelen ellentétesnek látszó törekvései. A személyiség pedagógikája nem haszontalan próbálkozásoknak tekinti azokat, hanem mindenikben egy-egy komoly elv hangsulyozását látja s azokat mint fontossági tényezőket, elismeri és érvényesiti is. Mindez nevelési célunk abszolut értékét fogja bizonyítani.

Az első rész a másodikat, a cél a módszert elvileg meghatározza. A második, a gyakorlati rész azt az útat akarje megmutatni, mely az elvi részben már kitűzött s tartalmilag is kifejtett célhoz vezet. Psychologiai szükségszerűség alapján a második rész ismét két főrészre oszlik. Az egyik az elvi és gyakorlati rész között tulajdonképen átmenetet képező lélektani alapvetés, mely leirja a gyermeki lélek természetét, önkifejlési fokozatait s e fokokon megnyilvánuló vallását. A másik előírja a tanítandó anyagot (tanterv), annak beosztását (tanmenet), feldolgozását (tanalak) s azokat a psychologiai törvényeket, melyeknek érvényesítésével a gyermekeket az egyes fokozatokon át a fejlettség legmagasabb fokára emelhetjük, *valláserkölcsi jellemmé* nevelhetjük. Bizonyos fokon a következő fok értékét állítjuk oda célúl. Ez a cél azonban mindig csak relativ, egy bizonyos lelki fejlettségnek megfelelő, maga is az abszolut célt szolgálja. Ez utóbbi fejezetben tehát a vallástanítás anyagának egységes rendszerével, annak beosztásával és feldolgozásával fogunk foglalkozni, hogy a cél elérésére vonatkozóan általános tájékozódást nyerjünk.

Azt hisszük, hogy e kérdések megoldásával megfelelünk a valláspedagógia körében felmerülő legfontosabb kérdésekre. Természetes, hogy az említett főbb kérdéseken kivül még számos kérdés merülhet fel, de ezekre a felelet elvileg, implicite már a főbb kérdésekre adott feleletben benne van. Dolgozatunk második felében egyre: „ki legyen nevelő“? — külön is felelni fogunk.

ELSŐ (ELVI) RÉSZ.

I. A vallásnevelés mai állapota.

Elmult az az idő, amikor az egész nevelés jórészt csak az egyházak kezében volt letéve. A tudomány természeténél fogva nem türhette az egyházi gyámkodást s önálló teret követelt. Régen a tudomány minden ágának müvelése, az egész tanítás a hitoktatás szempontjához igazodott. Ma sok tekintetben a hitoktatás került a közoktatással szemben függő helyzetbe s ennek tévedéseiben is osztozik. Mindkettő tulságosan elméleti, oktatói és kevésbé nevelői jellegű, pedig az oktatás értéke nevelői hatásában rejlik. Ha az elemi és középiskolai tananyagot s annak logikus beosztását nézzük, azt látjuk, hogy az inkább csak az intellektuális képesség kiművelésére, minél nagyobb ismeretnyújtására irányul, mintha egy élő lexikont kellene a gyermek fejéből csinálni. Az anyag megválasztásánál s nagyszerűnek látszó beosztásánál még a befogadó és átértő képesség sem jő mindig tekintetbe. Ez az oka az intellektuális tulterheltségnek, melynek demoralizáló hatása, a tanitó kijátszásának s a kötelesség alól való kibúvásnak művészetében mutatkozik.

Az intellectus egyoldalu művelése mellett nem fordittatik kellő erő a léleknek érzelmi és akarati irányban való kiművelésére. Ennek oka, — véleményünk szerint, — a még ma is divatban levő Herbart-féle hibás psychologia.

Legtöbb helyen az iskolai vallásos nevelésnek is az a hibája, hogy elméleti oktatássá vált; pedig a vallás nem csupán intellectuális tevékenység, hanem az egységes lélek közvetlen tapasztalata. A keresztény vallásos nevelésnek nem lehet csupán az a célja, hogy egy és más vallási kérdésről értelem által megállapított s csak értelem útján felfogható tételeket, vagy igazságokat közöljön, hanem az, hogy a jézusi életelvet a lelkek alaptermészetévé tegye s igy az embert szubjektive megnyugtassa, objektive Isten országának öntudatos munkásává nevelje. Nevelői hatása csak annak van, mit lelkünk egészében, teljes valónkban átélünk. Sok tankönyvben található bibliai történeteknek összeállítása, tar-

talmi intenciója, előterjesztési formája kevésbé biztosít nevelői hatást. Ugy vannak megválasztva és előadva, hogy általuk egy-egy értelmi igazság kifejezést nyer ugyan, de a léleknek érzelmi és akarati szomja kielégítetlen marad. A második részben részletesen szólunk róla, de már itt is megjegyezzük, hogy a bibliai történeteket úgy kell megválasztani s feldolgozni, hogy a növendék a történeteket lelkének egészével átélje, értelmi, érzelmi és akarati folyamatot indítson meg benne s e folyamat lelkét gazdagítsa. Ne csak értse, hanem érezze és akarja is az eseményt, képzelje magát benne szereplőnek. Mit sem ér az a tudás, mely csak a könnyen elmosódó emlékezetben van, de a lélek annak tartalmát át nem élte. Igen sok bibliai történet csak vallási, teológiai fogalmat nyujt; pedig a vallásos nevelés nem fogalmi raktározás, hanem hiterősítés, szívjobbítás.[1]

A kátékban is az értelmi szempont igen egyoldaluan érvényesül az érzelmi és akarati szemponttal szemben; egy kevés kivételt képez a Luther kátéja, melyben az ő mély érzelmi alaphangulata kifejezést nyer. A vallás nem észtevékenység s ezért nagy tévedés csupán intellektuális alapon iskolai használatra szánt kátét írni. Pedagógiai hiba a kátékban használt deductiv módszer is.

A jelent megérteni s a jövőre helyes életirányt keresni a mult ismerete nélkül lehetetlen. Jelen életünk szellemi kincsei a mult szükségszerű termékei s a mult ismerteti meg a jövőre a tökéletesbűlés elősegítő vagy akadályozó tényezőit is. („Historia est magister vitae!") Közoktatásunk ezért nagy súlyt helyez a történelem tanítására. De téved a módszerben akkor, amikor azt csupán ismeretnyujtással, adatközléssel oldja meg. A történelem a fejlődő emberiség tüköre s nevelői értéke annál biztosabb, mert tény az, hogy az egyén gyorsított ütemben az egész emberiség fejlődési fokozatait átéli az ős, természeti embertől a jelen kulturemberéig. Ez a tény a tanítás módszerét szigorúan meghatározza. A múlt fejlődő életfolyamatát kell a tanulónak hasonlóan fejlődő lelki világában megindítani és pedig úgy, hogy annak fejlesztő és tökéletesbítő momentumai, ter-

[1] V. ö.: „A bibliai történetek tanításának célja nem az értelmi meggyőzés, hanem a cselekvéseken keresztül tudatlanul visszaható érzelemébresztés" Szász Béla: „A hitnevelés alapproblemái". 586.

mékenyitő erői a tanuló lelkének domináló erőivé váljanak. Nem ismeretraktárt kell építenünk, hanem nemes életet kell ébresztenünk a történelem tanitásával. Mit ér az, ha egy történeti eseménynek a legkisebb mozzanatai is a legrészletesebb és leghitelesebb adatok alapján valakinek a fejében van? Nagyszerű vizsgát tesz. De azután az adatok lassanként az emlékezetből kihullanak, összefolynak, elmosódnak. Ellenben ha nemcsak fejében, de szivében is ott hordja az eseményt, ha arról nemcsak adatokat nyert, azt nemcsak megismerte, hanem át is élte, átérezte s a benne megnyilvánuló nemes eszméért maga is lelkesült, vagy a benne levő erkölcsi rosszat maga is meggyűlölte, akkor az lelkében örökre megmarad s öntudatlanúl is irányítani fogja életét. Mégis a történelemtanítás jórészt csak ismeretközlésben merűl ki. A tankönyvek egyoldalúan elméletiek. Az „Unitárius Kis Tükör“ nem esett annyira az egyoldalúság hibájába. Iránya nemcsak értelmi, hanem a lélek érzelmi és akarati szomját is igyekszik kielégiteni.

A jelen egyoldalú vallásoktatása nem felel meg a vallásos nevelés természetének és céljának.[1] Az értelmi oktatás, a vallási igazságoknak objektiv előtárása a nevelendő részéről elhivést talán igen, de szubjektiv élő hitet nem eredményezhet, mert az nemcsak az értelemnek, hanem egy lelki élménynek az eredménye. E szubjektiv élő hit az igaz ker. élet előforrása. Itt születnek, innen erednek azok a hitszerű abszolut értékek, melyek imperativ erővel (δεῖ) lépnek a tudatba. A léleknek ez intenziv tapasztalata a föltétlen bizonyosság erejével bir s vele szemben az értelem okoskodása hiábavaló: ha az értelem százszor bebizonyítaná is, hogy nincs Isten, akkor is tudom, hogy van Isten, mert lelkemnek közvetlen és legbizonyosabb tapasztalata mondja. Isten mibennünk van, ezért bizonyítani sem kell. — „A dolog veleje az, hogy Istent nem megismerjük, nem fölfogjuk, hanem Istenre szükségünk van, mint gondviselőre, erkölcsi alapra, mint a szeretet tárgyára (v. ö. Kanttal, aki szerint Isten a gyakorlati ész posztulatuma.) Ha egyszer Isten életfejlesztő hatalmát megéreztük, nem tudakozódunk tovább, hogy létezik-e, miként létezik, mi a lényege.“[2] A hit igazsága felől nem

[1] T. i. amennyiben és ahol egyoldalúan ismeretnyújtás.

[2] Ravasz László: Megjegyzések a vallás lélektanához. Protestáns Szemle, 1915. I. sz. 17 l.

annyira a rideg ismeret, mint a bizonyosság nagyobb erejével biró hittapasztalat győzi meg az embert. Ez ugyan csak subjektiv bizonyosság, azonban ne feledjük, hogy minden nagy, élő igazság subjektiv bizonyosság.

Az egyoldalu elméleti vallásoktatással tehát szakítanunk kell. A magoltató dogmatizmus meddőnek, sőt károsnak bizonyult. S hogy ennek tévedését elkerüljük, — főbb vonásaiban bár, — ismernünk kell a vallás lényegét. A vallásos nevelés kérdésének megoldása ezt természetszerűen feltételezi.

II. A vallás lényege.

A vallásos nevelés kérdése a vallás lélektani természetének meghatározásával belső összefüggésben van. A vallásos nevelés tévedésének oka legtöbbször a vallás lényegének téves ismeretében volt és van. Mi a vallás? Minő helyet foglal el az emberi szellemben?

E kérdést illetőleg a dogmatikus kijelentéstannal foglalkozni fölöslegesnek látszik. De meg kell említenünk az ezzel élesen szembehelyezkedő filozófiai irányt, illuminatiot (Aufklärung). Ez mint a dogmatikus kijelentéstan észfölöttiségének, sérthetetlenségének reactioja, — a vallás lényegét intellectualis tevékenységében kereste s az észhitet közelebbről meghatározta. Az orthodoxiától egyet a illaminatio is megtanult: hitetlenségnek vagy babonának nevezett mindent, mi nézetével ellenkezett. Alapelveinél fogva a történetet megérteni és értékelni nem tudta. A bibliai történeteket, mivel bennük ész által nem boncolható csodás elemet talált, teljesen értékteleneknek nyilvánította és eldobta. Elfelejtette, hogy az intellectus egyik igen fontos, de nem egyetlen tényezője az emberi léleknek. Egyoldalusága e tévedésből magyarázható.

Az illumináció éles és határozott ellentétet váltott ki Schleiermachernél és híveinél. De Schleiermacher is egy igen lényeges igazság túlhajtásával ellenkező szélsőségbe esett. A vallást csupán az érzelemben kereste, sőt minden igaz érzelmet vallásosnak nevezett. Az egyoldalúság vádját úgy akarta kikerülni, hogy az érzést az értelem és akarat játékában lényünk egységének igyekezett bebizonyítani. Arra az eredményre jutott, hogy az érzés = Isten léte

mibennünk és így = vallás[1]. Schleiermacher újabbkori öntudatos követője Niebergall.

Egy harmadik filozófiai irány a vallást a léleknek harmadik faktorából, az akaratból igyekezett levezetni. Ez irány legklasszikusabb kifejezője a Fichte-féle ethikai pantheizmus. Jelenkori képviselője a modern pozitiv theologia tudós mestere Pfennigsdorf, kiről dr. Imre Lajos igen érdekes kritikát mond[2].

Mindhárom irány tévedését abban látjuk, hogy mindenik, egyik a másik reakciójaképen, a léleknek csak egy tényezőjéből próbálja a vallást levezetni s így természetesen egyoldaluságba esnek. A vallás az egységes lélek (értelem, érzelem, akarat) benső, személyes tapasztalatából ered[3]. A lélek mindhárom megnyilvánulási formájának szerepe van benne. A vallás lelkünkben, mint egységben lefolyó viszonyulás a véges és végtelen, ember és Isten között, az egyén megnyugvásának s a társadalom tökéletesbülésének élő, lelki forrása[4].

III. A vallásos nevelés célja.

A pedagógikában a tárgy kitűzése, beosztása s előterjesztése csak második feladat. Első a cél kitűzése, mert az a módszert is meghatározza. Mi legyen a vallásos nevelés, illetve általában a nevelés célja?[5]

1. Minden időben az volt a nevelés célja, amit az emberek értékesnek tartottak. A középkorban minden érték hordozója az egyház volt. Az egyén értéke az egyház által való elismeréstő függött, mit az egyház az egyén hasznossága szerint osztogatott. Ily értékelési fokon a nevelés célja nem lehetett más, mint az egyház számára oly híveket nevelni, kik ha kell, egyéniségüket is meg-

[1] Hittanában azonban már a világra vonatkozó érzésektől különböző vallásos érzésről beszél.

[2] I. m. 12—14 ll.

[3] V. ö.: Minden vallásos élmény középpontja az isteninek közvetlen tapasztalása és realitásáról való meggyőződés. Ravasz L.: „Megjegyzések a vallás lélektanához“. Prot. Sz. 1915. I. sz. 29. l.

[4] V. ö. Schneller István meghatározásával. Prot. Sz. 1907. 240. l.

[5] Említettük, hogy minden speciális jellegű nevelés elé ugyanazt a célt állítjuk.

tagadva a formulázott hitrendszert kritika nélkül fogadják s az előírt formai cselekvényeket, parancsokat szolgailag végzik; hisz ettől függ üdvösségük. Az egyház isteni hatalom, föltétlen érték, az egyén eszköz, értéke eszközi. Itt a magyarázata a középkor minden fanatizmusának és heroizmusának. Csak így lehetett nyolc hadjáratot vezetni a szentföld visszafoglalásáért.

A reformáció az emberiséget magasabb értékelési fokra emeli. Az egyház mint societas nem absolut érték. Értéke csak relativ, híveinek személyes értékétől függ. Nem cél, hanem eszköz értékes személyiségek nevelése érdekében.

Meggyőződésünk szerint a nevelés céljáúl semmiféle meglevő, tényleges societas kizárólag oda nem állítható. Három ok vezet e meggyőződésre.

a) Ha egy tényleges socíetast állítanánk oda, mint föltétlen értéket a nevelés céljául, akkor az a többi, szintén a történet folyamán kialakult societasokkal szemben kizárólagossá váina, sajátos értéküket el nem ismerné, holott hívatása magaslatán mindenik problemákat old meg, feladatot teljesít az emberi nem érdekében. Ez esetben a legelkeseredettebb küzdelem fejlődne ki köztük. Példa rá a középkorban az egyház és császárság harca. Itt leli magyarázatát az intolerantia minden kegyetlensége. — Továbbá pedig lehetetlen volna ez esetben köztük a kölcsönhatás, az egyik körnek a másik alá való szerves beilleszkedése.

b) Egy adott societas mint feltétlen érték nem lehet a nevelés célja azért se, mert az egyént teljesen elnyelné. A köz minden, az egyén semmi lenne. A socialis pedagógia az egyénben csak eszközt kíván nevelni a köz számára. Ez ellen azonban tiltakozik önértékünk tudata és a szerves egészet feltételező egyéniségünk eszméje s joga.[1]

Az igazi kulturállam nem is törekszik a keretén belül levő erkölcsi személyiségeket, társadalmi *„én“*-eket és egyes személyi-

[1] V. ö „. . . minden más tárgy értékének előzménye az önmagunk értéke, az értékelméletnek ennélfogva logikai sarkpontja az önérték fogalma“ (Böhm K. Axiol. 57. és 67. ll.). Az egyesnek, valamint a társadalmi *„én“*-nek sajátossága azonban el nem nyomható; az egyéniség természetes jogát követeli és pedig annál biztosabban, minél nagyobb kört ölel fel az egyenlősítő történeti hatalom“. (Schneller J. Paed. dolgozatok I. 16. l.)

ségeket elnyelni, sajátos hivatásuk, egyéni erejük érvényesítését megakadályozni s felettük zsarnokoskodni. Elismeri az *egyéniség* jogát. Létének biztosítékát társadalmi és egyéni szerves tagosultságában keresi, mert egy szervezet annál fejlettebbb minél nagyobb annak tagosultsága.[1] A társadalmi „*én*"-eket s az egyes személyeket magával szemben nem rideg eszközöknek tekinti. Tudja, hogy ép az állam fejlődésének érdeke kívánja, hogy ezek sajátos arravalóságuk alapján sajátos hivatással birjanak s ép e sajátos arravalóság érvényesítésével, kifejtésével szolgálják a nemzeti eszmét, a societást, melynek célja ugyanaz, mint az egyéniségeké.

c) A nevelés célja egy oly absolut értékképzet kell, hogy legyen, melyben subjektive megnyugszunk s mely az ember hivatásának megfelelvén, objektive az emberiség tökéletesbülését eredményezi, biztosítja. Ez absolut értéknek hordozója adaequat kifejezője egy folyton változó, tökéletesbülő ugyan, de soha sem tökéletes, tényleges közösség nem lehet. Ezért van igaza dr. Gál Kelemennek, mikor azt mondja, hogy „a nevelést nem a mindenkor adott közösség határozza meg, hanem annak általános fejlődési törvénye"[2]. A nevelés célját, mint absolut értéket, nem a tényleges, mai lét adja meg; a jelen azt nem bírja; de törekednie kell feléje.

E tény fel nem ismerésében látjuk a socialis pedagógia tévedéseinek okát, az ezzel ellentétes individualis pedagógiaét pedig abban, hogy a cél-érték meghatározásánál nem számol azzal, hogy az egyént társadalmi feltételezettségében kell vennünk.

Az említett nehézségek arra indítanak, hogy igyekezzünk egy oly absolut értéket állítani oda nevelési célul, melynek elve alatt a különböző socialis tényezők (állam, egyház) mint nevelői tényezők, egymást elismerve, segítve, szerves elhelyezkedést nyernek a közös cél szolgálatában és az egyén sem válik a köz rideg eszközévé, hanem kifejtheti és érvényesítheti egyéni sajátosságait anélkül, hogy a societas érdekeit tagadná, sőt sajátossága kifejtésével és érvényesítésével azt a lehető legjobban szolgálja. Honnan vesszük ez absolut értéket? Az axiologia adja. Épen ezért a pedagógia elvi részét axiologiai tudománynak mondjuk. Már Vogel, Rosenkranz és Pestalozzi is s ujabban Böhm, Natorp és Dürr is axiologiailag határozták meg a nevelés célját.

[1] V. ö. Schneller I. I. m. I. 10. l.
[2] „Ujabb irányok a pedagogiában" 16 l.

2. Az axiologia van hívatva megállapítani azt az értékképze-tet, mely subjektive megnyugtat, objektive pedig az emberiség tökéletesbülését bíztosítja. E helyen az axiologiának két legkivá-lóbb művelőjéről: Böhm Károlyról és Pauler Ákosról emlékezünk meg.

Igazi érték csak az önérték, — mondja Böhm — ez pedig az intelligencia, mely „1-ször öntudatos, 2-szor ezért szabad és 3-szor kizárólagossága folytán: tiszta".[1] Itt tehát a nevelés célja: emberi természetünknek megfelelő észlény.

A Pauler meghatározása a Böhmének csak megszorítása. Az igazság szolgálatában álló intelligenciát mondja absolut értéknek. S „a nevelés célja is voltaképen nem egyéb, mint helyes eszmé-nyek szolgálatára való készséget kifejteni mindazokban, akikben még hiányzik. Úgy, hogy végelemzésben helyesen nevelni nem tesz egyebet, mint az általunk elérhető legigazibb világnézetet ki-alakítani az új nemzedék tudatában.[2]

Kérdés, hogy az itt absolutnak vélt értékek valamelyike oda-állítható-e a nevelés céljául? (E helyen Sehneller István kritikáját gyakoroljuk.) A Böhm-féle intelligenciának, eszes „én"-nek ember életünkben való nagy jelentősége kétségbe nem vonható, de ez nevelési célul már csak azért sem fogadhatjuk el, mert lehetnek és vannak is nagy intelligenciával megáldott emberek, kiket — az egész emberiség hivatását tekintve — nem volna kivánatos à nevelés eszménye képen odaállítani.[3]

Ez esetben egyoldalú intellectualismusba esnénk, ami ellen újabban az 1912-ki Hágában tartott moralpedagógiai kongresszus is határozottan tiltakozott. Minthogy a vallás nem az intellectu productuma csupán, az illumináció előbb említett tévedése nélkü az intelligencia nem lehet a vallásos nevelés célja.

Pauler szerint az emberiség célja az igazság megvalósításá való fáradozás s ez úton való tökéletesbülés. Ez esetben az által hangsulyozott ethikus intelligencia lehetne a nevelés célja, azonba ez esetben sem számolnánk a lélek hármas (értelem, érzelem é

[1] Axiologia. 185 l.

[2] „Világnézet tanítása" Magyar pedagógia 1909. 4 sz. 278. l.

[3] Más vonatkozásban ugyan, de már Montaigne hangsulyozta e gondolato

karat) megnyilvánulási formájával s azok egységes kiművelésével
az érzelmi szempont hiányt szenvedne.

3. Mi a nevelés szempontjából az igazi értéket nem az úri
természetű, kizárólagos, illetve különleges intelligenciában, hanem
— Schneller Istvántól nyert személyes indítás alapján — a fejlődő,
tökéletesbülő, hivatásának lelki szükségszerűséggel élő *„jobb én"*-
ben keressük, abban a *„jobb én"*-ben, mely a teremtő s e világot
a tökély célja felé vezető Istennek célgondolata. Ez nemcsak kivált-
ságosoknak adatott. Ott van mindenkiben, csak felébresztésre vár.
Minden egyes ember egy-egy isteni célgondolat, minek alapján fel-
tétlen értéket nyer a fejlődés folyamatában. Istentől nyertük e
„jobb én"-t, melynek érvényesítése által mint Istennek célgondolata
munkálunk, emberi hivatásunkat töltjük be s igy Istenhez mind-
inkább hasonlókká válunk, — Schneller szavaival — valláserkölcsi
jellemmé nemesedünk. E világnézet alapja a vallás. Azt a szelle-
met, ki e világegyetemnek végső alapja, ki az emberiséget orgáni-
kus egységbe hozza s az orgánikus egészben az egész fejlődésére
való tekintettel az egyén számára hivatást jelöl s az egyénnek
úgy, mint a köznek, — mely az egyesek szerves egysége — fej-
lődési célt ad s fejlődését eszközli, — azt a szellemet lelkünk
Atyának mondja. „Ezt az egyetemesen minket organizáló, minden
egyes embert a kulturális folyamatban az őt megillető helyre állító,
neki hivatást jelző, a fejlődésnek célt tételező és célirányos folya-
matot vezető szellemet nem természetnek, amely van és csak tör-
vényeket követ, nem világszellemnek, hanem eszünk követelménye
szivünk szava szerint Istennek nevezzük"[1] E világnézet subjektiv
megnyugvásunk, egyéni és egyetemes tökéletesbülésünk élő forrása.
Isten az egyetlen, ki feltétlen s ő a forrása minden úgynevezett
feltétlen értéknek, melynek megvalósítása nemcsak a vallásos,
de általában minden nevelés célja. Fenséges világnézet ez, melyben
világosan értjük a világegyetemet s benne sajátos egyéni helyze-
tünket, az emberiség célját s annak szolgálatában sajátos munka-
körünket. Evangeliumi világnézet ez: Istent atyának, magunkat az
ő gyermekeinek valljuk. Jézusi életfelfogás ez: lelkünk alapteremé-
szetévé teszi az Atya akaratának betöltését, Isten országának, mint

[1] Schneller: „A személyiség elve a nevelésben" Athenaeum 1911. 2. sz. 23. l.

egyetlen és örök emberi célnak, hivatásos munkálását. Az egyén közvetlen vallási tapasztalatában bontakozik ki e boldogító és tökéletesbítő világnézet. Ezt, mint élő és éltető valóságot kell felépíteni mindazokban, akikben még nincs meg. Az alap, a lehetőség mindenkiben ott van.

A születéssel nyert lelket kizárólag sem jónak (Rousseau), sem rossznak (Franke) nem tartjuk, hanem jóra és rosszra egyaránt hajlónak mondjuk.[1] A nevelés feladata, hogy megragadja, vagy ha még csak szunnyadó energia alakjában van, felébressze és fejlessze a jóra való készséget, az önérték csiráját.[2] A fejlesztés oly fokú megerősítésben áll, hogy a jóra való készség, mint *„jobb én“* a lélek mindennemű készsége és megnyilvánulása felett domináló hatalommá váljon s igy az isteni célgondolat megvalósuljon. E folyamat nem egyéb, mint az egyénnek *valláserkölcsi jellemmé* való nemesülése. Schneller mondja: „Ezt a hívatást jelző isteni célgondolatot, mint az egyes embernek *„jobb én“*-jét kell az egyesben megkeresni s ezt, mint elsőrangú energiát domináló állásra juttatni. Ha igy az ember egész egyéniségét a nevelésben jelentkező történeti hatalmak hatása alatt emez isteni célgondolat, eme *„jobb én“*, emez elsőrendű energia dominálja úgy, hogy a másodrendű energiákat, gondolatokat, érzelmeket, indulatokat, törekvéseket, az egész test is határozólag áthatja s körülményeit is hatásosan meghatározza: úgy ez isteni célgondolatnak az állandó, átható uralkodása alapján az egyéniségben egy valláserkölcsi jellem fejlődik ki s ezzel az egyéniség *személyiséggé* válik.“

Ily valláserkölcsi jellemek nevelése a mi feladatunk. A nevelést illetőleg tehát az absolut értéket a *jobb én*-ben és nem az úri természetű intelligentiaban, vagy a Pauler által hirdetett ethikus intelligentiában találjuk meg. A Böhm-féle önértékű intelligentia, vagy a Pauler által hirdetett amaz intelligentia is, mely önértéket az igazság szolgálatában nyer, vonzó erőt, szépséget és gazdagsá-

[1] „A jó és rossz az értékelés kategoriájába tartozik s egy olyan valamiről, mi nem eshetik az értékelés sorába, értékítéletet mondani nem lehet, nincs megengedve.“ Dr. Kiss Elek „A személyiség pedagogikájának alaptényezői.“ 62. lap.

[2] Érdekes, hogy már Seneca azt állitotta, hogy az ember szelleme az isteni szellem töredéke s a nevelés által az istenit kell kifejleszteni.

got akkor nyer, ha párosul azzal a tudattal, hogy Isten gyermekei vagyunk s amit teszünk, azért kell tennünk, mert azzal az Atyával és embertestvéreinkkel szemben tartozunk.

A *valláserkölcsi jellem* azon a helyen, hová a gondviselés az emberiség nagy orgánizmusában mintegy nélkülözhetetlen szervet állítja, hivatásszerüen létének alapját képező isteni célgondolatnak kiélésével tölti be az Atya akaratát s építi Isten országát. Önértékességének tudatát pedig onnan meríti, hogy lelkét áthatja az a meggyőződés, hogy azt a hivatást, melynek betöltésére elhivatott az emberiség nagy organizmusában, mint nélkülözhetetlen szerv csak egyedül ő, e célra nyert sajátos egyéni ereje és képessége által töltheti be.

4. Említettük, hogy a nevelési cél meghatározásához értékelméleti alapvetés szükséges. Kérdés, hogy akkor, mikor a nevelésben a „*jobb én*“-t, a valláserkölcsi jellemet állítjuk oda, mint absolut értéket nevelési célul, e célt melyik érték-disciplinából vesszük. Böhm Károly a lélek hármas irányban való megnyilatkozásának (értelem, érzelem, akarat) megfelelően három érték-disciplinát állapit meg: logikát, esztétikát és ethikát. Mi ezek közül nevelési szempontból az ethikának vezető szerepet tulajdonítunk, de azért számolunk, mint látni fogjuk, a lélek mindhárom tényezőjével s így egyoldalúságba nem esünk. A lelki életet egységes egésznek vesszük s elítélünk minden olyan törekvést, mely azt külön értelemre, külön érzelemre és külön akaratra kivánja felosztani és izolálni.

Annyi bizonyos, hogy axiologiai szempontból logika, esztétika és ethika által nyújtott absolut értékek között fokozati különbséget tenni nem lehet, de nevelési szempontból az ethikát elsőség illeti.[1] „Ha nem is lehet igaz és jó között feltétlen értékesség tekintetében fokozati különbséget felállítani, (pros hémas), mégis megvalósulásuk sorrendjében az ethikai értékeknek elsőbbséget kell tulajdonítanunk minden más érték felett, mert ethika nélkül az igazságot el nem érhetjük, mivel maga az igazságra való öntudatos és következetes törekvés már eo ipso ethikai tett, erkölcsi idealizmus . . - az igazság megvalósításának törekvése ép abban áll, hogy szeretet, tisztelet

[1] Nyomatékosan hangsulyozta ezt az 1912-iki morálpedagógiai kongresszus is.

és erő értékeit iparkodunk cselekvéseinkben megvalósítani. Az erénynek nem mint eszköznek van értéke, mert az ethikus viselkedés azonos azzal, mely az igazságot is megvalósítja".[1] A lényegen mit sem változtat az, hogy mi az igazság helyén isteni célgondolatot (Schneller) mondunk.

A *„jobb én"*, melynek mint absolut értéknek nevelési szempontból elsőbbséget adunk, az osztatlan lélek tiszta és közvetlen tapasztalatában születik és él. Áthatja az ember egész lényét, sőt alaptermészetévé válik s ezt követi gondolkozásában, ebben nyugszik meg érzelmeivel, ebből származik akarása s gondolkozása, érzése és akarása igazán szabad, mert az egészbe betaglalt egyéni hivatása által van meghatározva.[2] E *„jobb én"*, mint nemes érzület (érzület = érzés) a lélek egészének alaphangja úgy, hogy igaza van Lindenek, mikor azt mondja: „Im Gemüte allein lebt die Seele".[3] Értelem és szemlélet kétségkivül értékes tulajdonai a léleknek, de nevelési szempontból legfőbb érték mégis a nemes érzület, mely azokat áthatja, meghatározza, mintegy hangolja s e nemes érzület tölti be igazán az egyén és az egész emberiség tökéletesbülése érdekében kijelölt hivatást. Benne, mint abszolut értékfogalomban a logikai és eszthetikai tökéletesség fogalma is ott van.

E nemes érzületet kell felébresztenünk, fejlesztenünk, jellemszerűvé tennünk, mert ez mint nemes fa, szükségszerűen termi a nemes gyümölcsöket s éppen ezért mindig kiszámítható, gerinces, jellemes.[4]

A jó érzületet tartalmi szempontból szeretetnek nevezzük. Ez a szeretet nem hangulatszerű részvét vagy önző rokonszenv. Szépségét, erejét, gazdagságát a vallásból meríti. Megbecsülni másban is az embert, egy-egy isteni célgondolat hordozójának tekinteni mindenkit, evégből elmerülni azoknak lelkében, felébreszteni és fejleszteni azokban is a „jobb én"-t úgy, hogy mindnyájunk *„jobb*

[1] Pauler Ákos „Az ethikai megismerés természete" 133. l.

[2] V. ö. Schneller „Pedagógiai dolg." III. k. XII. l.

[3] Persönlichkeits Pädagogik" 29. l.

[4] „Amint az igaz érzület közvetlen erővel, belső szükségszerűséggel nyer szóban kifejezést, a jó érzület minden reflexió nélkül, minden megalkuvás és a nézőkre és dicsérőkre való tekintet nélkül jó cselekedetben érvényesül." Schneller: „Jézus Krisztus a nevelés elve". Theol. Szaklap I. évf. 3. l.

én"-jének a kiélése által teljesedjék az Atya akarata s jőjjön el Istennek országa; ez az igazi szeretet ismertető jele. A szeretet megérti az Isten által eléje írt hivatást, megoldja a feladatot, jobb tehetsége szerinti munkájával az emberiség organizmusának értékes tényezőjévé válik azon isteni cél által vezetve, hogy általa is haladjon a köz Isten országa felé.

Ez a szeretet a fejlődés alapfeltétele. Szeretet nélkül nincs valamiben való elmélyedés, elmélyedés nélkül nincs tudomány, a tudomány lényeges feltétele, tényezője a fejlődésnek (Schneller). Más szavakkal: „Nincs életre való és életre ható tudás szeretet és hívatásszerű odaadás nélkül s nincs egységes világnézet, személyi magasabb élet minden egyest sajátosságában összehasonlítóan elismerő tudás nélkül.[1]

Mi tehát a nevelés célját a vallás és erkölcs ideális egységéből[2] vettük. Röviden bár, de jeleztük, hogy miért lehetett és miért kellett ezt tennünk. Az a nézetünk, hogy az ethikának nevelési szempontból a többi értékdisciplina felett elsőbbséget kell adni, nem új keletü. Kant is azt a jószándékot, jóakaratot hangsúlyozta, mely az észtörvény belátása alapján feltétlenül, minden mellékes számítás, subjektiv tetszés, vagy nemtetszésre való tekintet nélkül teljesíti a kategorikus imperativust. „Cselekedj úgy, hogy cselekedeted az általános törvényhozás normája lehessen". Kant erkölcsi felfogását, a kategorikus imperativust, minthogy csak formai jellegü, bizonyos rídegség jellemzi a mienkkel szemben, mely szerint a jónak lelkes szeretete (subjektiv vonás) a terhet könnyűvé, az igát gyönyörűségessé teszi. Kant, mint Keresztelő János a kérlelhetetlen erkölcsi törvényt kiméletlenül hirdeti mindenkivel szemben; ama melegség nélkül, melyet annak a szeretet ad.[3]

Herbart is az ethikából vette a nevelés célját. A „Charakterstärke der Sittlichkeit"-ot kívánta a nevelés által elérni. Az erkölcsi jellemszilárdság, jellemszerűvé vált jóakarat benső tartalma öt erkölcsi eszme (1. benső szabadság, 2. tökély, 3. jóakarat. 4. jog,

[1] Schneller: „Paedagogiai dolgozatok" I. 36, l.
[2] Bővebb kifejtését később adjuk.
[3] V. ö. Schneller: „Jézus Krisztus a nevelés elve," Theol. Szaklap II évf. 112.

5. valamire való méltó volt[1] feltétlen tetszése. A subjektiv tetszésnek Kanttal szemben jelentős szerepet adott. Herbártnál — psychologiájának megfelelően — erkölcsi pluralismust találunk. Szerinte a cselekvés egy közös elvben fel nem oldható, öt ideálra való reflexióból származik. Mi ezzel szemben a cselekvés egységes erkölcsi elvét állítjuk fel a *jobb én*-ben, az egyéniséggel egybeforrott isteni célgondolatban.[2]

(Folyt. köv.)

[1] Ezek kifejtését lásd: „Umriss päd. Vorlesungen“ 97. l.

[2] Schneller a Herbart-féle öt erkölcsi eszmét a szeretet elvében oldja fel. V. ö. Böhm, Axiologia 217. l.

Legsürgősebb teendőink [1]

Irta: **Ébert András**, székelyderzsi lelkész.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Kedves Kartársaim!

Igaza van egyik volt tanítómnak, *Prohászka* püspöknek, a nagy pacifistának, amikor a háboruról és vallásról elmélkedvén, éles szavakkal itéli el az előbbit, amelynek erőszaka megrendíti a kulturát, amely végigszánt rajtunk mint fájdalom és szenvedés, mint kin és bánat. Ránk csap, mint nagy istenitélet, mely siralomházzá változtatja el Európa száz és százezer otthonát, végigszánt és ráfekszik e lelkekre: mint nagy feketeség, mint érthetetlenség, mint észbontó brutalitás, mely borzalomba és lázadásba kerget szivet és észt egyaránt." [2]

Emellett mi lelkészek nem mehetünk el szó nélkül. Ez a borzasztó emberölés oly rémitő körülmény, amellyel számolnunk kell, amely lelkipásztori működésünkre óriási hatással van és lesz. Ezt már a jelenben érezzük és ez a borzalmas küzdelem rá fogja sütni bélyegét még inkább a jövőben minden vallási, kulturális, állami, gazdasági és szociális mozgalomra.

Mint lesz? Hogyan lesz . . . a háború után? Mi a teendőnk, hogy hiveinket zökkenés nélkül vihessük át a béke csendes révébe? Mit csináljunk, hogy egyházunknak leendő történetirója 50—100 év mulva a lelkesültség hangján irhasson a a jelenleg élő papi generációról, mint amely hivatása magaslatán állott és a tornyosuló sötét, vészthozó fellegek elé nemcsak bátor és bizó lélekkel tekintett, hanem minden nehézség,

[1] Felolvasás a Magyarországi Unitárius Egyház Egyetemes Lelkészkörének Kolozsvárt, 1917. aug. 25-én tartott közgyülésén.

[2] 1914. nov. 7-én Budapesten tartott beszédéből.

minden vért felforraló rendetlenség és a már-már veszendőnek indult tisztesség, becsület és erkölcs ellenére is, szilárdan, rendületlenül megállta helyét és szorgalmával, tettre-készségével előmozdította az unitárius eszme diadalát? Száz és száz kérdés tólul fel így elménkben, hiveink is minduntalan kérdéseikkel ostromolnak, de feleletet ki tudna rájuk adni? Jóslásokba nem bocsátkozhatunk, hiszen ennek korszaka már rég lejárt, de valamire felhivja figyelmünket egyik komoly államférfiunk: *Wekerle Sándor dr.*, jelenlegi miniszterelnökünk, amikor azt mondja: „Csak egy fáklya világit be a jövő titokzatos utaiba s ez a logika törvénye, mely az okból következtet az okozatra.“ [1]

Ennek világánál tekinthetünk mi is a titokzatos jövőbe, hogy lelkipásztori működésünknek főirányelveit leszögezhessük. Többeknek talán rendkivülieknek fognak feltünni ezen főirányelvek, de ne tévesszük el szemünk elől azt, hogy rendkivüli a mostani idő is, amely azokat sugalmazza.

Megjegyezni kivánom, hogy nem szándékom akadémikus jellegű előadást tartani, hiszen azokból bőven kijutott nekünk a teológián, azután meg gyakorlati irányú könyvek is állnak rendelkezésünkre, amelyek felölelik a lelkipásztori gondozás minden apró részletét. Utalhatok *Ürmösi József* kartársunknak: „A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés“ cimü könyvére, amely nem lehet ismeretlen egyikünk előtt sem s a melynek talpraesett fejtegetései sokunkat szociális tevékenységre buzdíthattak. Nem tarthatok akadémikus jellegü, mindenre kiterjedő előadást azért sem, mert hiszen a lelkipásztori működésnek igen tág tere van, vagy hogy *Csifó Salamon* teológiai tanár szavaival éljek: „Nincs az az állás, mellyel szemben annyi igénnyel, sőt követeléssel állanának elő az emberek, mint a lelkészi és nincs az az állás, amelyen egy embernek annyi mindenhez kellene és kell értenie, mint a lelkészin.[2]

Engedjék azért meg Kedves Kartársaim, hogy működésünknek csak főbb mozzanataira szoritkozzak, azokra, amelyeket ép ez a rémes világfelfordulás tett aktuálisokká, azokra, amelyek alkalmasak lehetnek egy nagyarányú, szivet-lelket foglalkoztató

[1] A háboru gazdasági következményei, Budapest, 1915.
[2] A kolozsvári unitár. koll értesitője az 1916—17. évről, 10. old.

vita meginditására, működésünknek egyöntetűbbé és hatékonyabbá tételére és végeredményben eszméink diadalának előkészítésére! Nem engedhető meg, hogy a mi generációnk kihaljon anélkül, hogy tőle telhetőleg, az adott viszonyok figyelembe vételével ne törjön mind magasabbra és magasabbra azon az úton, amelyet egy Jézus, egy Dávid Ferenc jelölt ki számunkra, hogy utódaink ép oly büszkék legyenek mi reánk és oly kegyelettel emlegessenek, mint amily tisztelettel és szeretettel emlékezünk meg mi mindig úttörő elődeinkről. Minden vallási, minden szellemi mozgalom, mihelyt megállapodik, mihelyt csakis a multnak szelleméből élősködik, tétlenségre van kárhoztatva s idővel megmerevedik, megpenészedik és elkorhad. Erre a sorsra nem szabad jutnia a mi eszméinknek! Tisztelettel, sőt büszkeséggel tekintvén a multra, nézzünk bátran, lelkesedéssel a titokzatos jövő elé és ha munka, ha harcok árán is, de tartsuk szilárdan, erős karokkal azt a lobogót a mi kezünkben, amelyre lángbetükkel van irva:

Aki nem halad
Máris elmaradt!

* * *

Ezek előrebocsátása után a könnyebb áttekinthetőség kedvéért lelkipásztori működésünknek főbb mozzanatait három részre osztom. Az elsőbe tartozik saját egyházközségünkben való működésünk, a másodikba távollevő hiveink érdekében kifejtett kifelé ható működésünk, mig a harmadik csoportba teszem az egyetemes egyház érdekében eszméink diadalra jutásáért kifejtett tevékenységünket.

I.

Valami nagy ujságot nem mondok avval, ha megállapítom, hogy most mindenki panasszal van teli. Az egyiknek ez, a másiknak az hiányzik, az egyiknek kevés pénze van s azért nem tud megélni, a másiknak sok van, de avval sem tudja megszerezni mindennapi kenyerét. Talán hagyján még, mikor egy családról van szó, de mit tegyen a lelkipásztor, akinek egy egész gyülekezetnek gondját kell felvennie, akinek mintegy rezoná-

tornak az összes panaszos hangokat kell felfognia. Nem csodálkozhatik senki, ha nekünk is panaszkodnunk kell! Mi, akik vezérkarunktól távol a legelső rajvonalban harcolunk, sajnosan be kell vallanunk, hogy közállapotaink nagyon elromlottak, az erkölcs, a tisztesség és becsületesség értéke a minimumra szállott; sokan, látva ezt az embermészárlást „megzavarodnak Istenbe és az erkölcsi rendbe vetett hitükben"; [1] sokakat a hirtelen jómód pazarlókká, anyagiasokká, önzőkké és dölyfösökké tett, kiket nem indít meg semmiféle magasztosabb eszme, nyilvánuljon az állami, társadalmi, vagy vallási téren; sokakat meg éppen ez a „kulturbarbárság" tett szegényekké. Szóljunk-e azon számtalanokról, kik mégis a legtöbbet veszitettek, a támasz nélkül maradt szülékről, az özvegyekről és árvákról, ők már nem sokat beszélnek, de mialatt fehér lesz a hajuk, fekete gondolatoktól elsötétül a lelkük." [2] Hát még a leszerelés nagy napján hazatérő, 3 év óta elnyűtt, 3 év óta szinte félig állati életet élt véreskezü testvéreinkkel mi lesz? — De nem, nem folytatjuk tovább panaszainkat. Bizonyos, hogy ezek a bajok ónsullyal nehezednek vállainkra és e rendkivüli idők óriási feladatok elé állitottak minket, de hiszem, hogy mi ezen feladatoknak meg is tudunk felelni, mert az ember eszményeiről, magasabb rendeltetéséről le nem mondhat sohasem.

Ne felejtsük el, Kedves Kartársaim, hogy minden oknak meg van az okozata. Ha népünk egyik-másik tekintetben hibás is, ne keressük a szülő okot egyedül ő benne, hanem nézzünk csak kissé szét és tegyük fontolóra, mi okozhatta népünknek ezen, vagy azon a téren való eltévelyedését és látni fogjuk a bajok kutforrásait, amelyek falvainkból sokszor messze-messze elvezetnek. S ha így van, nem fogunk népünk megostromlói, sőt sokszor hóhérai mellé állani; hanem megértő szivvel, féltő aggodalommal fogjuk tanítgatni. S ha sokszor hibás is volna népünk, még akkor is a gondos, a szerető pásztor hangján szólunk hozzá. Érezze, tudja meg a mi népünk, hogy mi nemcsak lelkipásztorai, hanem barátai, testvérei vagyunk, akik aggódunk értük és szeretjük őket.

[1] Prohászka i. beszédé.
[2] U. o.

S ennek kimutatására most különösen bő alkalmunk van. A mi szegény népünk lépten-nyomon tanácsadóra szorul és kihez fordulhat a legnagyobb bizalommal, mint épen lelkipásztorához Most, amikor mindenfelől lángban áll a világ és a gyülölet vad orgiáit üli, most kell a szeretetet nemcsak hirdetnünk, hanem gyakorolnunk is. S bár sokszor nehezünkre esik is — hiszen mi is csak emberek vagyunk — de megértő szivvel, féltő aggodalommal szeressük a mi népünket, mert ezt követeli tőlünk hazánk és egyházunk jövője. S ha ez megvan a mi szivünkben, akkor mi leszünk az összetört lelkek, a sebzett szivűek, a nyomorékok és szegények lelki orvosai ; a hazaszeretet szent tüzében mi fogjuk hordani a lelkesedés zászlóját, mi fogjuk eloszlatni a kishitűek aggodalmait és a kétségbeesők rémlátomásait, mi fogunk erőt önteni, bizalmat és kitartást az elcsüggedt szivekbe ; népünk üterén mi fogjuk akkor kezünket tartani és történjék bármi, legyünk meggyőződve hogy szavunknak, működésünknek akkora hatása lesz, amelyet 100 ágyutorok sem semmisíthet meg.

Talán kelleténél tovább időztem ez eszménél, de azt hiszem, Kedves Kartársaim is tapasztalhatták, hogy az összes lelkipásztori szabályok megtartása mellett is csak úgy tudunk valami eredményt elérni, ha ilyen igazán jézusi lelkületre teszünk szert s ezt fejlesztjük, ápoljuk is egymás között.

Ez a lelkület meg fogja értetni velünk, miért kell ép a gyermeknevelésre most a legnagyobb gondot fordítanunk? Már *Juvenalis* mondta ki a fenséges gondolatot : „Maxima reverentia puero." A lagnagyobb figyelmet, a leggyöngédebb gondozást a gyermekre kell fordítanunk hazánk és egyházunk jövője szempontjából, mert jövendő nagyságunk csirája a gyermek. Azért tárt karokkal kell fogadnunk azt a mozgalmat, amely az anya- és csecsemő védelmét propagálja és korlátozni akarja a gyermekhalandóságot.

Ez a lelkület fölkaroltatja velünk az elesettek árva családjait, akikre fölhivhatjuk a jó emberek figyelmét.

Ez a lelkület fogékonnyá fog tenni minden szenvedés iránt és ha a sok kár, törődés, gond és csapások közepette ez a lelkület erősödött meg bennünk, mi leszünk a háború leg-

gazdagabbjai, akik a béke boldog napjaiban csodákat művelhetünk vele.

II.

A szeretet olyan, mint a láng, amely ugyan elsősorban a hozzá legközelebb állókat melengeti, de sugarai ráesnek a távollevőre is. A mi lelkipásztori szerető szivünk is nem elégszik meg az itthonmaradottak gondozásával, hanem fölkeresi távollevő hiveit is, hogy azokat is buzdítsa, szeretetének nagyságáról meggyőzze. Egy rövid cikkben kimutattam nemrégiben,[1] mily óriási hordereje van annak, ha a lelkipásztor távollevő hiveivel szoros érintkezésben van. Ezt a háboru tartama alatt folytatni és a béke napjaiban fejleszteni el nem mulasztható kötelességünknek kell tartanunk.

Igen figyelemre méltó mozgalom idult ki ép innen Kolozsvárról, amely Amerikába vándorolt hitsorsosaink irányítását, lelki gondozását tűzte ki céljául. Sajnos, a közbejött háboru ezt a szép eszmét is megakadályozta teljes kifejlésében. Reméljük, hogy a béke napjaiban a félbemaradt mozgalom ujra és még hatalmasabban feléled.

Aggasztó, hogy városaink, különösen Budapestnek erkölcstelensége, a gyermek nemzést megakadályozó raffinált technikája kezd terjedni falvainkban is. A faluról városba kerülő leány sok esetben a romlott Nagyságának testi-lelki titkárja lesz és mikor hazakerül nemcsak magát rontja tovább, hanem egész környezetét is. Székelységünket szivós természete, erős magyarsága mellett, különösen a nagy gyermekáldás tartotta fenn és tette erőssé a nemzetiségekkel vívott harcaiban. Ha erről az útról letér, elcsenevészedik és úgy jár, mint a szászság, amely napról-napra fogy és belátható időn belül át kell engednie községeit, kulturintézményeit az oláhoknak, akiket 50—60 esztendővel ezelőtt csak pásztorokként türtek meg községeikben.

Nagy nemzeti veszedelem ez különösen most, amikor fiaink legjava elesett a harctereken és még mindig bőven omlik a vérünk.

Városi kartársainkra e szempontból igen nagy és felelősség-

[1] Unitárius Egyház, 1917. 12.

teljes misszió várakozik, amelynek valóraváltására nekünk, falusi lelkészeknek is segédkezet kell nyújtani. *Józan Miklós* budapesti kartársunk kezdett igen figyelemre méltó akciót, amikor minden hónap első vasárnapjának délutánján ifjúsági istentiszteletet tart a falvakból felkerülő hiveinknek. Mindenkinek saját falújában kellene az ifjúságot a szülők útján, vagy közvetlenül is ezen istentiszteleten való megjelenésre serkenteni. A szívből jövő, szívhez szóló szó sokat segithetne és némelyeket egészen visszaránthatna az örvénytől. Egyházunk jövőjét tekintve annyira fontos ez a kérdés, hogy ezt külön megbeszélés tárgyává kellene tenni, hogy működésünk e tekintetben is lenne egyöntetű.

Távollevő hívünk az a 200 egynehány lelencgyermek is, akik az ország minden részében elhelyezve, unitárius szellemben nem neveltetnek. Ezek megmentéséről is sürgősen kellene gondoskodni. Nemrégiben beszélgettem a gyermekmenhely itteni igazgatójával, *dr. Genersich Gusztáv*val, aki hajlandónak mutatkozott menhelytelepeknek felállítására nagyobb unit. egyházközségekben, ahova azután csak unit. gyermeket küldene.

A szórványok ellátására — akiket szintén távollevő hiveinkhez számítok — igen jelentős lépést tett még a tavaly a háromszéki egyházkör. Megállapodásait a közbejött oláh betörés miatt nem foganatosíthatta. Az udvarhelyi egyházkörben *Pál Ferenc* esperes indítványára az idei egyházköri közgyülés igazságosabban és méltányosabban osztotta el a szórványokat, az őszi lelkészköri közgyülésre pedig programmpontnak és egyuttal vitatételnek ki van tüzve azok gondozásának kérdése is. Más egyházkörök jelentéseiből is azt látom, hogy ez a kérdés állandó érdeklődés tárgya, de véglegesen megoldva sehol sincsen.

Nem lehetne-e az ilyen és hasonló, egyházunk beléletét mélyen érintő kérdések tárgyalásánál olyan módszert alkalmazni, amely biztosítaná az illető kérdések végleges és egyházunk egyetemére kiterjedő rendezését. Mert mit ér az, ha 1–2 egyházkör sikerrel megold valami gyakorlati kérdést, a többi egyházkör pedig csak évek multán és akkor is csak immel-ámmal követi azt?

Ha egyházi lapjaink olyan bő terjedelemben jelennének meg, elsősorban azokban kellene a különféle kérdések megoldását tárgyalni. Sajnos, ez lehetetlennek látszik. Én a magam

részéről a következő módszert találom keresztülvihetőnek. Az egyetemes lelkészkörnek ősszel tartandó közgyűlésén — mondjuk pl. a mostanin — elhatározzák, hogy melyik kérdést kellene tárgyalás alá venni és a végleges megoldás felé vinni. Komoly és beható eszmecsere után az egyetemes közgyűlés kimondaná a határozatot, hogy ezt vagy azt a kérdést kell tárgyalni. Erre ki-ki otthon a saját tudása és tapasztalása szerint kidolgozza a kérdést, amelyet a legközelebbi lelkészköri gyülésen precizíroznának és véglegesen megalkotnák az illető egyházkör fölfogását. Ez a munka folyna minden egyházkörben egyöntetűen és mégis önállóan. Ezek után minden egyházkör megbízna egy kartársat, aki az egyházkör fölfogását a bizonyos helyen és időben tartandó értekezleten előadná, amikor is az egyetemes egyházra nézve meg lehet állapodni valami fontos kérdést illetőleg, a melyet azután még a következő egyetemes lelkészköri közgyűlésen is vita alá lehetne bocsátani és fölötte véglegesen dönteni.

Nézetem szerint ezzel elérnők azt, hogy a lehetőség szerint mindenki dolgozzék és tudását, tapasztalását állítsa csatasorba az egyetemes egyház céljaiért. Ilyenformán a hozandó határozattal mindenki szolidárisnak érezné magát, mert annak létrejöttében ki-ki segédkezet nyújtott.

Némelyik kartársunk talán munkapocsékolásnak veszi ezen nézetemet, de ezekkel szemben legyen szabad őszintén megmondani, hogy amit most csinálunk, vagy jobban mondva nem csinálunk, az meg tiszta időpocséklás. Elmulik ez a drága idő a fejünk felett és sehol semminek a látszatja. Azt se mondja senki, hogy szegények vagyunk, nem telik arra, hogy még külön értekezleteket tartsunk. Erre az a válaszom, hogy ha az apostolok is mindig szegénységükat tekintették volna, még most is a pogányságnál tartanánk. Különben azt hiszem, hogy minden egyházkörben találkoznék önként vállalkozó is bőven, akik az említett értekezletre elmennének A költségekkel szemben előre láthatólag az az erkölcsi haszon járna, hogy egymás között inkább kifejlődnék a kartársi szeretet és az a nemes verseny, amely egyházunk jövője érdekében kell, hogy valahára meginduljon. Egyházunk világi férfiai pedig, ha látnák, hogy a papság mily odaadóan dolgozik az egyház ügyeinek előbbrevitelén,

nemcsak példát venne tőlük, hanem a legnagyobb tisztelettel szemlélnék működésünket és annak keresztülvitelében segédkezet nyujtanának.

III.

Előbbi inditványom tulajdonképen már lelkipásztori működésünk harmadik csoportjához tartozik, mely az egyetemes egyház érdekeit és eszméink diadalra juttatását célozza.

Ha mi Kedves Kartásaim csak arra szoritkozunk, hogy egyházközségeinkben megtartsuk a jó rendet és hiveinket a szellemi és anyagi boldogság útján a tökéletesség felé vezessük, ezzel mindenesetre sokat teszünk, de véleményem szerint ez nem elegendő. Ezzel csak konzerváljuk a multat, de előrehaladásunk érdekében egy lépést sem teszünk. Nem akarok kitérni az előbbi évtizedek nagyszerű mozgalmaira, de annyit megállapíthatok, hogy nálunk bizonyos stagnáció állt be, bizonyos visszaesés, amely a jövendő történetirója előtt talán az erőgyüjtés korszaka, vagy a dekadencia korszaka lesz. Vajha az előbbi válnék valóra! . . .

Már 2 évvel ezelőtt, a D. F. E. 31-ik közgyülésén, ugyancsak e helyről néhány feltűnőbb jelenségre hivtam fel figyelmüket. * Véleményem azóta nem változott. Most is azt tartom, hogy „ez a háború nyom nélkül nem fog elröpülni fejünk felett. Egy ilyen, az egész világot, szivet és lelket foglalkoztató nagy esemény, amely a maga borzalmasságában is fenséges, egy ilyen nagy tömegmozgalom, tömeghatásokat fog előidézni." Ezek voltak szavaim két évvel ezelőtt. S hogy mennyire így van, bizonyítják a folyó események, amikor úgyszólván az egész világ, mint egy ember a demokráciáért száll sikra és ki akarja és ki fogja küzdeni azt az egyenlőséget, amely után eddigilé hasztalan sóvárgott az emberi kebel, amely a mi kereszténységünknek, specialiter a mi unitárius egyházunknak egyik alapeszméje. Ez a tömegmozgalom most még csak az államok épületét döngeti, ott sepreget és tisztogat, de erősen hiszem s e hitemet támogatja a mult történelmi tanulsága, hogy ez a tömegmozgalom a politikáról át fog csapni a vallás terére is, át a

* Unitárius Közlöny, 1915, 177—182.

gazdasági életre és végeredményben egész kulturánknak emberibb képet fog adni.

Vajjon mi felkészültünk-e már arra a nagy harcra, melyet az emberiség akar megvívni a saját lelkéért, boldogulásáért, életbenmaradásáért? Vajjon gondolkoztunk-e már afölött, hogy az embernek ez a titáni harca közelebb hozhatná az egész emberiséget a mi eszméinkhez? Tettünk-e valamit annak érdekében, hogy eszméinket most e kritikus időpontban széles körben megismerjék?

E kérdésekre annyit tudok felelni, hogy mi lelkipásztorok semmit sem tettünk. Lehet, hogy itt benn a központban folynak a tanácskozások és tárgyalások, de mi ezekről semmit sem tudunk. Annyi tény, hogy más egyházak papjai az új alakulattal szemben szervezkednek és ép 3 héttel azelőtt *Giesswein Sándor,* kanonok, orsz. gyülési képviselő, a ker. szociálisták feje felhivást bocsátott ki, amelyben felszólítja a római papságot a szervezkedésre, a tömörülésre. Ezek után nem lehet feltűnő, ha mi, mint a leghumánusabb, legliberálisabb egyháznak a szolgái a szervezkedést, a tömörülést szintén megfontolásunk tárgyává tesszük.

Nemrégiben sok kartársammal találkoztam. Mindegyiknek a szavaiból észrevettem, hogy valami forr a lelkek mélyén. Talán a megújulás vágya, talán az elfojtott tevékenység lángralobbanásának kezdete? Nem tudom mire vélni, de mindenesetre nem adhatok igazat annak az ősz, tapasztalatokban gazdag, öreg kartársunknak, aki előterjesztésemre egy kézlegyintést tett és azt felelte: „Szalmaláng az egész". Nos, hát igazán kiváncsi vagyok, hogy csakugyan szalmaláng-e az, amely a szívek mélyén lappangva forr? Ha csakugyan az, kár volt ide feljönnünk.

De nem, nem hiszem, hogy szalmaláng volna csupán az, amely hivatalos és barátságos összejöveteleinkkor mindenkor kicsillanik és abban a mottóban összpontosul, hogy tennünk kellene valamit! S mert úgy látom, hogy ez nem lehet egyszerű szalmaláng, amely így spontán kiváltódik a lelkipásztori szivekből, bátor vagyok előbbi indítványomhoz egy újabbat csatolni.

Minden szellemi mozgalom irataival iparkodik magának híveket szerezni. Nekünk ilyen propaganda irataink, vagy lapunk

nincsen. Pedig arra feltétlenül szükségünk volna. Ha volna pl. egy modern vallási szemle, vagy *jövő vallása*, vagy *az ember vallása*, vagy nem tudom én milyen plauzibilis című havonként megjelenő lapunk, amelyet minden pályaudvaron, minden trafikban és könyvkereskedésben árusíttathatnánk, nemde eszméink terjedését inkább elvárhatnók, mint így, ölbe tett kezekkel nézve a világ folyását. Tudnánk is ilyen lapot szerkeszteni és ha az egyetemes lelkészkör nem vállalná is a kiadását, ha tízen összeállunk is, máris nyélbe tudnók ütni a dolgot, ha megvan hozzá a kellő megértés, lelkesedés és áldozatkészség. Nem akarok ily irányú lap megindításának nagy horderejére, a megindítás módozataira és tartalmára bővebben kitérni, csak mint szerény kérdést tettem fel, hogy halljam erre vonatkozólag is az egyetemes lelkészköri közgyűlés becses véleményét.

*

Ezekután köszönöm szíves figyelmüket s kérem, hogy a közös munkára szervezkedjünk és fogjunk egymással testvéri kezet.

Tudomány és protestantizmus.

Irta: Vári Albert.

A tudományt önértékétől megfosztani s aztán az egyház szolgálatába állítani; annyi értéket tulajdonítani neki, amekkora erővel az egyház céljait előmozdítja; ellenben a dogmák szük keretein túlfejlődő tudományt üldözni, arra átkot szórni, ellene sillabusokat kibocsátani, önfeláldozó apostolait inkvizició elébe hurcolni s börtönbe vagy máglyára vinni, az egyházi embereket antimodernista esküre kényszeríteni; a Szent István akadémiát a felekezetieskedő tudomány érdekében megteremteni: mindezeket a katholicizmustól megszoktuk s katholikus álláspontról meg is tudjuk érteni. Ott a vallás és dogma egyet jelentenek. A dogmák csalhatatlan tekintéllyel hitelesítve fejezik ki az örök igazságot. A világ haladhat, az emberiség lelki világa átalakulhat, az ég és a föld elmúlhatik, de a dogmák mindörökre megmaradnak változatlanúl. Azért a tudomány, ha élni akar, szabja magát a csalhatatlan dogmákhoz. Tiltott területen ne kalandozzék. A vallás kérdéseibe ne avatkozzék, hanem fogadja el azt, ami elő van írva s ha mégis józan értelme fellázadna egy vagy más tekintetben, akkor nyugtassa meg magát avval a régi elvvel: „Credo, quia absurdum“.

De mi a protestántizmus igazi lényege szerint? Tiltakozás a katholicizmusnak ezen merev változhatatlansága ellen. Tiltakozás a dogmák örök érvénye ellen. Tiltakozás az ellen, hogy a vallás külső alakja és belső tartalma összezavartassék. Itt nem a dogma, nem a szertartás, nem a külső cselekedetek, hanem a hit üdvözít. Itt az élet a fejlődésben, a haladásban áll. Az élettelen és hitelre nem találó dogmák csak mumiák, de nem arra valók, hogy a lelket megkössék, a fejlődést megállítsák s a tudományt diszkréditálják. Itt nem a dogmák vezetik és irányítják a tudományt, hanem a tudomány fejleszti a dogmákat. Itt a

legfőbb érték az egyén szabad hite és független meggyőződése. Nem a dogmák teremtenek hívő embereket, hanem a hívő emberek teremtenek dogmákat Szóval a protestántizmus az egyéni szabadság tiszteletben tartását, a meggyőződés szentségének elismerését, a hit üdvözítő voltának méltánylását s így vallási liberálizmust tesz föl. Amig ezen az úton jár a magyar protestántizmus, addig a saját lábán jár, hivatásának él s célját: a jézusi keresztyénség megvalósítását előmozdítja. De mihelyt az orthodoxia sűrű köde reá nehezedik s a csalhatatlanság és változhatatlanság merevségével hadat üzen az egyéni hitnek s a meggyőződés szabadságának, azonnal elveszti létjogosultságát s önmagát tagadja meg.

Sajnos, hogy éppen a reformáció 400-dik évéhen fordulnak elő jelenségek, melyek arra engednek következtetni, hogy a protestánsok egy része a katholicizmustól kölcsönzött fegyverekkel próbál viaskodni. Megretten a liberális szónak hallatára s ijedtében az ördögöt festi a falra, még mielőtt az megérkezett volna. Ezt a degenerált irányzatot olvassuk ki dr. *Patay Pálnak*, a *Prot. Egyh. és Isk. Lapnak* f. é. 30. számában megjelent „Theologiai doktorátus“ cimű cikkéből. Arról van szó, hogy a „Lelkészegyesület“ cimű lap f. é. 27. számában a debreceni egyetem ref. theol. fakultásának a doktori szigorlatokról szóló szabályzatával foglalkozva, az alábbi megjegyzést fűzi hozzá: „Hisszük, hogy pl. a 2. § 4. p., a 3. § g. p. *szabadszellemű* kezelése mellett áldásos lesz az egész hazai protestántizmusunkra. Legyen is ugy. A *liberálizmus* egyik diadala gyanánt ünnepeljük azt, célja tehát csakis a lelkiismereti meggyőződés alapján létrejött igazi tudományos teológiai munkásság megbecsülése és elősegítése lehet.“ Ezeknek az erős és öntudatos protestáns irányzatról tanuskodó igaz szavaknak előttünk még különös értéket kölcsönöz az a körülmény, hogy azok éppen Debrecenből indultak ki. Azonban a dr. *Patay Pál* szemében a „liberálizmus“ és „a lelkiismereti meggyőződés“ vörösposztóként jelenik meg s mély gondokba merül miatta. Mit jelenthet az a „szabadszellemű“ kezelés? Hiszen e mellett megeshetnék az a csoda, hogy unitárius lelkész szerezhetne doktori cimet a debreceni egyetemen. S milyen világfelfordulás következnék

ebből! Milyen szégyene lenne ez a debreceni fakultásnak! Nem! Ezt meg kell akadályozni minden áron! Azért vagyunk protestánsok, — gondolja magában, — hogy tiltakozzunk. Tiltakozzunk a „liberálizmus“ és „a lelkiismereti meggyőződés“-en alapuló munka megbecsülése és elősegitése ellen! S orthodoxiával fölvértezett mellét oda tartja a szerinte meggondolatlan liberálizmusból eldobott kőnek, hogy azt feltartóztassa s igy megmentse a debreceni egyetemi fakultás reputációját. Don Kisottszerü harcában igy vitézkedik a seholsem létező ellenséggel: „Ha a Prot. Irod. Társaság, — melynek célja a prot. tudomány müvelése — kizárja magából az unitáriusokat, ki kell zárnia a debreceni egyetem ref. teol. fakultásának is a doktori szigorlatért folyamodó unitárius teológusokat.“ „Különös dolog volna — mondja tovább, — ha ref. hittudományi kar elősegitene és S. Th. doktorrá avatna egy unitárius lelkészt, aki pl. az egyháztörténelmi szakcsoportból ohajtana szigorlatozni s irásbeli dolgozatúl megirná „lelkiismereti meggyőződése“ alapján Kálvin és Servét vagy Melius és Dávid Ferenc küzdelmét, vagy a rendszeres teológiai szakcsoport és keresztény erkölcstan köréből: A szentháromság, vagy Krisztus istensége dogmának historiai kifejtését és birálatát.“ Ime egy őszinte nyílatkozat, amely a dogmai korlátokon kivül nem tud és nem akar önálló tudományos működést elismerni, amely a XX-ik század tudományát a középkori scholasztika nivójára akarja lesülyeszteni. A teológia vagy tudomány és akkor föltétlen szabadságra tart igényt és helye van az egyetemen a többi tudományok mellett, vagy tisztán felekezeti ábránd s akkor maradjon az egyház szük keretei között s annak gyámkodása mellett, mert egyetemen helye nincsen. És vajjon a dr. *Patay* által is megsiratott magyar protestántizmus egyik „átkának“: „a pártikulárizmusnak, a széthuzásnak“ elenyésztetése céljából is nem lenne-e jótékony hatású, ha az egyes szétválasztó s ellentéteket szitó kérdések önálló, tudományos alapon tisztáztatnának? Nem vinne-e ez előbbre egymás megértésében és méltánylásában s nem oszlatna-e el sok ádáz harcot és égyenetlenséget, hogy közelebb jussunk ahoz a jézusi eszményhez: „Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“

Megtörténhetnék biz az, hogy egyikünk vagy másikunk hamis bálványa talán a porba hullana, de hisz a reformátorok nem is a bálványimádásra tanítottak. Azonban a Patay Pálok lelki világa messze van még a jézusi magaslattól s messze van az egyenlőségnek és viszonosságnak elvétől, melyet hazai törvényeink is kimondanak. Ő azt kívánja, hogy az állam legyen bőkezű, „liberális", mikor nekünk ad, de az egyház legyen szükkeblű és türelmetlen, mikor tőle kérnek valamit, még ha az a „lelkiismereti meggyőződésen" alapuló tudomány támogatása és elősegítése volna is. Mert szerinte „az állam egy bizonyos foku(?) liberálizmusnál egészségesen fejlődhetik, erősödhetik, míg az egyház, még a ref. egyház is, ugyanolyan fokú liberálizmussal sorvadhat, pusztulhat." Az ő szemében szálka és sérelem az, ha a róm. kath. teológusokkal szemben a ref. teológusok alacsonyabb fokú képzésben részesülnek. Igazságtalanság volt az, hogy az egyetemen csak a r. kath. teológiának volt polgárjoga s a reformátusnak nem. Ellenben ha már az unitáriusok vannak ugyanolyan hátrányban a reformátusokkal szemben, az már nem igazságtalanság s előre protestál az ellen, hogy ezt a debreceni egyetemi fakultás valamiképpen kiegyenlíteni próbálja. „Ha ki tudják küzdeni maguknak az unitáriusok a teológiai fakultást valamelyik egyetemen — tegyék", mondja nagylelküen, de addig csak maradjanak kiközösítve a tudományos világból. Hol van itt az igazság, az egyenlő mérték s különösen a szeretet? Bizony, bizony a *dr. Patay Pál* cikkének irányzata sem nem tudományos, sem nem protestáns, sem nem keresztényi. Mi meg vagyunk győződve, hogy a debreceni egyetem ref. teol. fakultásának tanárai nem az ő receptje szerint fogják kezelni a teológiai tudományok ügyét, mert aszerint nem adhatnának doktori cimet azoknak a ref. teológusoknak sem, akik „lelkiismereti meggyőződésük" alapján a ref. egyházi dogmák keretein tulnőnek. Már pedig a debreczeni fakultás bizonyára nem akar ref. jézsuitákat nevelni.

Az idei főtanács.

Az idei főtanács aug. 26—26-án tartott ülései semmiben sem tértek el a boldog békés évek üléseitől. Az egyházi és iskolai közigazgatásnak ugyanazon tárgyai és mozzanatai foglalták le az érdeklődők figyelmét, mint máskor, holott a háboru s annak vészes forgataga sok tervet és gondolatot kellett volna hogy fölvessen, a tanácskozásnak sok lélek aggodalmainak kellett volna hogy visszhangot adjon. Nem történt meg sem az, sem emez. Ámde volt az üléseknek két emlékezetes mozzanata. Egyik a mi általános tiszteletnek és nagyabecsülésnek örvendő főgondnokunk ünneplése, amely bensőségével, közvetlenségével és melegségével egyaránt megragagta a lelkeket. Az elhangzott beszédek hallatára az idegennek is éreznie kellett, hogy itt az igazi érdemet ünneplik és ünneplik szivből és önként és igazán.

De a milyen meleg és szinte mámoros hullámzásba hozta ez az ünneplés a lelkeket, éppen annyira visszataszító és elszomorító volt az a vitatkozás, amely az „Unitárius Egyház“-ban megjelent névtelen cikk körül kifejlődött. A kérdés lényegében sokkal jelentéktelenebb volt, semhogy megérdemelte volna azt a hosszu időt, melyet legfelsőbb törvényhozó testületünk szükön kimért idejéből ráforditott s azt a buzgó igyekezetet és forró indulatot, melyet a lelkekből kiváltott. Egyházi és iskolai közigazgatásunk vezetésének objektiv hangú, jó indulatú, a javitást, a köz előmenetelét és boldogulását célzó birálata kétségbevonhatatlan joga egyházunk minden tagjának. Ezt a jogot érinteni, megnyirbálni nem szabad senkinek. Ez ellenkezik nemcsak protestáns önérzetünkkel, de általában a közéleti ethika legelemibb követelményeivel is. Aki közügyet intéz, az vessen számot azzal, hogy ténykedésének minden mozzanata a nyilvánosság birálata alá esik. De amikor

ez elvek mellett bizonyságot teszünk, ugyanakkor követeljük, hogy a közügy jóindúlatú szolgálatát jó indulattal, tárgyilagos hangon s nem sérteni, hanem a köz javát előmozdítani akaró célzattal birálják és tárgyalják. Az Unitárius Egyház említett cikkében ezt a tárgyilagos hangot, ezt a jó indulatot nélkülöztük. S azt hisszük, ezért váltott ki a lelkekből olyan elemi erővel feltörő haragot és indulatot. De nemcsak hogy tele volt a cikk rossz indulattal, hanem gyanusított. A gyanusítás pedig senkinek sincs megengedve, de legkevésbbé talál a papi jellemhez. Aztán lehetetlen meg nem ütköznie az embernek az egyházi fegyelemnek azon a laza értelmezésén, amely a gondolatközlésnek semmi korlátját nem ismeri és jóakaratú figyelmeztetés után sem ismeri el.

De legyen elég ennyi. Ezt is nem az ügy érdemeért, hanem az egyházias és papias magatartás elveire nézve levonható következményekért tettük.

Fájdalmas, de egyben felemelő és lelkes hangulatot váltott ki Gál Jenő táblai tanácselnök nyugalomba vonulása és elköltözése folytán bejelentett lemondása egyházi és iskolai tisztségeiről, Midőn a főtanács e bejelentést fájdalmasan tudomásul vette, lelki szükségét érezte annak, hogy őszinte és meleg köszönetét nyilvánítsa azokért „a nagyértékü, mindig önzetlen“ szolgálatokért, melyeket közügyeink iránt való lelkesedéssel az egyházi közigazgatás és a tanügy terén számos éven át teljesített. A főtanácsnak spontán módon megnyilatkozó lelkesült köszöntése egy igaz embernek szólott s valódi és értékes érdemeket jutalmazott.

A főtanács a következő választásokat ejtette meg: a nevelésügyi bizottság elnökévé dr. Boros György, rendes tagjává Gálfi Lőrinc; a másodfokú fegyelmi biróságba rendes birónak dr. Tóth György, pótbirónak dr. Költő Gábor; a harmadfokú fegyelmi biróságba egyházi részről Kisgyörgy Sándor, Osváth Gábor, Gvidó Béla rendes, József Lajos, Lőrinczi Dénes póttagoknak; világi részről Csegezy Mihály, László Domokos, dr. Árkosy Gyula rendes, Czakó László, dr. Ferenczy Géza póttagoknak; Sárdi Lőrinc pénztári ellenőrnek; Sándor János kollég. könyvtárosnak; a kolozsvári kollégiumhoz dr. Árkosy Gyula

felügyelő gondnoknak; dr. Zsakó István; dr. Péterffy Áron, Ferenczy József, Felszeghy János, Ürmösi József egyházi tanácsosoknak; dr. Várady Aurél, Gyulay Árpád, dr. Bedő Albert, Csifó Salamon, dr. Költő Gábor, id. báró Daniel Lajos, Osváth Gábor, Pál Ferenc, Lőrinczy Dénes, Ürmösi Kálmán egyházi képviselő tanácsosoknak; dr. Tóth György a jogügyi bizottság elnökének választattak.

A tanügyi jelentések során fájdalommal, de a tehetetlenség apathiájával kellett tudomásul vennünk, hogy az oláh betörés miatt már az előbbi háborus évek alatt lejtőre jutott népiskolai tanügyünk már-már pang s a legmérsékeltebb követelményeknek sem felel meg. Hogy is felelhetne meg, mikor fölös számmal voltak községeink, hol a tanítás — már olyan a milyen — csupán két vagy három hónapig tartott. Csudálkozhatunk-e, ha már a helyi érdekeltségek is, melyek különben rendszerint megelégedettek szoktak lenni az állapotokkal, az ifjuság erkölcsi lejtőjéről és romlásnak indulásáról panaszkodnak. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy ezen a téren sem intra, sem extra muros nem történik meg minden, aminek meg kellene történnie s ami még a mi nagyon korlátolt anyagi eszközeink mellett is megtörténhetnék. Utalunk a főtanácsi jegyzőkönyv 96. lapjára, amely „a szünetlenül ismétlődő kifogások és panaszok“ okainak „tervszerü fokozatos munkával“ való megszüntetését sürgeti. Nos, ezt a tervszerü fokozatos munkát sehol sem látjuk, a legjobb akarattal sem tudjuk észre venni. Ideje volna már ezt a munkát megkezdeni, mert népünk, ifjuságunk erkölcsi és kulturális érdekei szenvednek kifejezhetetlen kárt s azok az alapok fognak hiányozni, melyekre majd jövőnket kellene építenünk. Akkor fogjuk majd észrevenni az utolsó évtizedek mulasztásait, mikor javítanunk nem lesz módunkban.

Lám, majdnem az utolsó pillanatban vesszük észre azt a már-már fenyegető bajt is, hogy *középfoku leány nevelésünk* teljesen kicsúszott kezeink közül. Egyik sajnálatra méltó eredménye annak, hogy nem volt s nincs öntudatos, tervszerü tanügyi politikánk. Mikor a katholicizmus renaissance-a ifju leányainkat már-már a saját nevelő intézeteibe csalogatta, mikor a reformátusok országszerte lelkes agitáció után e tekintet-

ben már szép eredményekre mutathatnak rá, mi akkor vesszük észre, hogy ime elmaradtunk, mert nem tettünk semmit, mert nem volt jövőbe látó pillantásunk, nem voltak terveink, gondolataink, koncepcióink. Egy *unitárius leányotthon* gondolata végre a főtanács tárgyai közé iktatódott De aggódni lehet amiatt, hogy a gondolat felvetődésétől a megvalósításáig túlságosan hosszú lesz az út, s mire végére érünk, oly veszteségeket fogunk szenvedni, amelyeket nem lehet jóvátenni s melyeket az egyháztörténelem majd valamikor tőlünk fog számon kérni.

Nem tagadjuk, mi a főtanács évenkénti összeülését és tárgyalásait mindig meleg érdeklődéssel s reménnyel teljes kiváncsisággal várjuk. Ha mérlegelnünk kellene benyomásainkat, azt kellene teljes őszinteséggel mondanunk, hogy felemelő jelenségek mellett nagyobb azoknak a mozzanatoknak a száma, amelyekben reményeink és várakozásaink, terveink és gondolataink kielégítetlenül és valósítatlanul maradtak.

IRODALOM.

Szent Ágoston vallomásai. Ford. dr. Vass József. II. kötet. Budapest, 1917. „Élet“ kiadása.

A kereszténység IV. és V-ik századát a különböző eszmék és irányzatok harca jellemzi. A reformációt megelőzőleg nincsen mozgalmasabb kora a kereszténységnek. A IV-ik század elején külsőleg törvényesített vallás végső, de annál elszántabb harcait vivja a lelkeket még sok helyen uraló pogánysággal szemben. Önmaga is a fejlődés és kialakulás próbára tevő éveit éli. Az egyház a külső hatalom támogatásával mind merészebben igyekszik megalapozni jövendő uralmát és hatalmát. A kath. dogmák lassu kijegecesedése, a hierárkia szárnypróbálgatásai és a kultusz kiszélesítése töltik be e korszak egyházi történelmét. Az egyháznak ebben a nagy átalakulásában nemcsak külső, hanem belső ellenfelei is voltak. Voltak, akik az evangelium igénytelen egyszerűségét, a Mester határozott kijelentéseit s az ezeken alapuló keresztény életközösség hagyományait semmiképpen nem tudták összehangzásba hozni az egyház ezen merész törekvéseivel s a messze jövőbe tekintő terveivel. Áriusnak harcai, a donatisták törekvései, Pelagiusnak világos nézetei ezért irányultak az egyháznak hatalmi céljai ellen. De voltak e mellett olyan irányzatok is, amelyek a ker. kijelentést nem találva elégségesnek az Isten, világ és az ember nagy problemáinak megfejtésére a saját filozófikus nézeteiket hivták segitségül. Ilyenek voltak a gnostikus és manikheus felekezetek, amelyek szintén útjában állottak az egyház korlátlan szervezkedésnek. Erre a khaotikus korszakra, a vajudás és bizonytalanság eme kisértő idejére esik az Augusztinusz élete és müködése. (354—430). Hogy ne érdekelne hát mindenkit ebben a vajudó korszakban egy olyan nagy egyéniségnek, amilyen Augusztinusz volt, a belső lelki vergődése, az igazságért való küzdelme, különösen, ha az olyan őszinteséggel van előadva, amint ezt a „Vallomások“-ban találjuk.

De más szempont is van, ami ma szinte aktuálissá teszi a „Vallomások“-at. A mi korunk is sok tekintetben hasonlit az Augusztinusz korához. A tiszta keresztényi eszmény homályba borult. Ezért a kétség és bizonytalanság érzete szállta meg a lel-

keket. Urrá lett az erkölcstelenség s az ember állati szenvedélyeinek lett a rabszolgája. A háboru zürzavara Mammon szolgálatába sodorta a világot s az idegen istenek lábainál tobzodó ember megfeledkezett lénye magasabb hivatásáról. Sötétség borult az életre vezető keskeny ösvényekre s a halál országutján önvesztébe rohan az emberiség. Ebben a válsággal teljes időben alig van más mentő eszközünk, mint a keresztényi eszmények ujra föllángolása, a keresztény hit és erkölcs fölelevenítése. Az Augusztinusz „Vallomásai" utat mutatnak arra, hogy egy posványban fetrengő lélek miképpen juthat fel a keresztényi eszmények magaslatára, hol testi és állati élvezetei helyett a lélek felsőbb örömei teremnek számára. Az ő igazságai nem a mi igazságaink. Dogmai megállapításainak lépten-nyomon ellentmond szivünk és értelmünk. De azért szivesen követjük lépteit, mert érezzük, hogy önzetlenül keresi az igazságot; mert lebilincsel az az erő, mellyel egy nagy egyéniség diadalmat veszen a súlyos akadályokon és nehéz kisértéseken; mert imponál az a törhetetlen mély hit, amely kitárja előttünk a keresztény eszmények magaslatait. Ezért — különösen a mi sivár korunkban — érdemes tanulmányozni ezeket a „Vallomások"-at.

A vallomások Istennek szólnak, de úgy, hogy azokat az emberek hallják meg. Tulajdonképpen az első kötet mutatja azt az útat, melyen Augusztinusz a pogányság és manikheizmuson keresztül a kereszténységhez jut. Minket különösen a léleknek az igazságért való ezen vergődései kötnek le s ezért értékeljük azt sokra. Ellenben a második kötet, amelyben az író hite szerint elérte a tökéletes igazságot s annak vélt birtokában, a csalhatatlanság színe alatt filozófiai fejtegetésekkel igyekszik megalapozni és megkötni azt, már nem birja annyira rokonszenvünket. Az a hang pedig, amellyel a hippói püspöki méltóságra emelkedett bűnös halandó teljes megvetéssel szól a manikheizmusról, amelynek ő is egykor híve volt, ellenszenves előttünk. Annál inkább ellenszenves ez a hang, mert, amint irásaiból kitünik, a szentirás értelmezése tekintetében elég szabadszellemű volt elvi álláspontja. Erre vonatkozólag ezt mondja: „Az egy igaz Isten a szent könyveket temérdek ember értéséhez alkalmasította, akik különböző igazságokra bukkanhatnak olvasás közben." (II. k. 25 v. 1.) Ez elvi felfogás mellett szinte érthetetlen az a türelmetlenség, mellyel az ellenkező felfogásúak iránt van s az az egységesítő törekvés, melylyel minden irányzatot a hivatalos egyházon kivül jogosulatlannak tart.

Természetes, hogy ő sem volt ment kora tévelygéseitől. Ezért egész komolyan beszéli el, hogy egy alkalommal kinzó fogfájás gyötörte. Mikor annyira elmérgesedett, hogy már beszélni is alig tudott, megkérte házanépét, hogy imádkozzék érette. S alig hogy együttesen letérdeltek, a kinzó fájdalom azonnal megszünt.

(II. k. 19—20 l.) Vagy amidőn Ambrus püspök két vértanunak az ereklyéit isteni kijelentésre megtalálta s azokat a templomba vitte, „az ördögtől megszállottak meggyógyultak, s a távozó gonosz lelkek vallomást tettek Isten hatalmáról. Sőt egy városszerte ismert ember, aki több év óta vak volt, könyörgött, hogy engedjék megérinteni a koporsót. „Megtette s rögtön visszanyerte szeme világát." (II. k. 24 l.) Csoda-e, ha korábban hasonló legendák csusztak be az evangéliumokba, amikor most ez a tudós püspök ilyen szavahihető módon adja elő, mintha azok tények lettek volna.

De ezek nem rontják le a vallomások értékét. Sőt ezek mellett is azoknak, akik a pogányság és kereszténység küzdelmei közben egy nagy lélek vergődéseibe betekintést akarnak szerezni és azoknak, akik erkölcsben hanyatló korunk föllendítésének eszközeit keresik, ajánljuk a mű tanulmányozását. Igaz, hogy teljes erővel küzd az ariánizmus és a pelagiánizmus ellen is, amelyek pedig velünk közeli lelki rokonságban vannak, de kellő kritika mellett tanulni még az ellenségtől is lehet és kell. Fordítása erőteljes, magyaros, szép.

V. A.

D. Hadorn Vilmos: Férfiak és hősök, a schweizi reformáció és annak áldásai." Fordította és megjegyzésekkel ellátta Jánosi Zoltán. Debrecen 1917. Hoffmann és Kronovitz. 130 l.

Egy igen tartalmas és kellő tárgyilagossággal megírott füzet, amely élénk színekben festi a svájci reformáció hőseit. A svájci református egyház megbizásából készült mű méltán sorakozik a reformáció 400 éves jubileumi emlékei közé. A fordítása is szépen sikerült. Azonban semmiképpen sem helyeselhetjük a fordítónak azt az eljárását, hogy a maga megjegyzéseit és sokszor egyoldalú észrevételeit az író mondatai közé szúrta be úgy, hogy az olvasó egy-egy eredeti mondatot kénytelen félbehagyni, hogy közbe a fordító hosszas megjegyzéseit olvassa. Ez az olvasót lépten-nyomon kizökkenti hangulatából s az értelmet is zavarja. Ez nem azt teszi, hogy a fordítónak nem lehetne egyben-másban a írótól eltérő véleménye. De ha ezt nem tudja elhallgatni, írja le az eredeti szövegtől elkülönítve, jegyzetek alakjában vagy legalább várjon addig, amíg egy mondatot befejez. Még a közönséges beszédben sem szokás a beszélőt a mondat közepén félbeszakítani.

Még kevésbé helyeselhetjük a fordító megjegyzéseinek tartalmát, különösen a Kálvin—Szervét perét illetőleg s azt semmiképpen sem tudjuk összhangzásba hozni demokratikus gondolkozásával. Fordító szerint Szervét „szerencsétlen kalandor" volt. Miért? Ezt így magyarázza meg: „Szaktudományának jólismert mezejéről a hittudomány ismeretlen földjére *kalandozott*". (108. l.) Tudomásunk szerint Buddha királyfi, Ámos pásztor, Jézus ács, Péter halász, Máté vámszedő, Mohamed kereskedő volt s mégis mindnyájan a

vallás ügyének szolgálatába állottak, de azért nem voltak kalandorok. Bocsássuk meg azért Szervétnek is, ha tudós létére hozzá merészelt szólani vallási kérdéshez is. Ő mind a két mezőn mélyen szántott és maradandót alkotott. A szentléleknek nem csupán a genfi s a debreceni parókiával vagy a római pápai székkel van összeköttetése. Megtalálja az a maga embereit minden téren, — még a szaktudósok között is.

A fordító a maga Kálvin-imádásában éles hangon kel ki azok ellen a református, lutheránus és katholikus hivők ellen, akik Szervétnek is valami igazat adnak s Kálvint is a maga emberi alakjában tüntetik fel. Szerinte Kálvin a Szervét halálában nem bünös, hanem hibás a kor. „Abban a korban ilyenek voltak az emberek." „Ez volt a szokás" mondja. Amennyire igazságtalan volna egy nemeslelkű embert elitélni azért, mert egy romboló és pusztító korban él, éppen olyan igazságtalan egy egész kort egy emberért megvádolni Luther és Zwingli is annak a kornak voltak a gyermekei. Közöttük is voltak éles ellentétek, de azért egyik sem szomjuhozta a másik vérét.

Ugyancsak ilyen alap nélkül állítja a fordító: „A két férfi egymással élet-halálharcot vívott és ebben a harcban Kálvin viselkedett nemesebben". Ezt a nemeslelkűséget eléggé megvilágítja a Szervét máglyájának fölcsapó lángja s az a tény, hogy Kálvin halála előtt, midőn már járni nem tudott, elvitette magát a genfi tanács elé s ott asztmás rohamok között kért bocsánatot „türelmetlenségeért és ingerültségeért". Mégis vannak, akik pápábbak akarnak lenni a pápánál. Mennyire más hang csendül ki az Uray Sándor szerkesztette Emlékkönyvből, melyben Nánay Béla ezt írja: „Nagy fájdalommal gondolunk Servét halálára; sajnáljuk, hogy Kálvin ebben kora embere maradt." (72. l.) „Sajnáljuk, hogy így történt, de nem mondhatjuk, hogy keresztyéní eljárás volt, mert magunk követtük el. De keresztyéni lesz a hiba beismerve". (72. l.)

Fordító szerint a „Szervét-eset még mindig kevésbbé sajnálatos, mint ha nem Szervét, hanem Kálvin esett volna áldozatul". Az ilyen megjegyzések és állítások helyén valók lehetnek utcai népszónoklatokban, de nincsen helyük egy szép ünnepre írott alapos történeti műben. Mert, hogy a világtörténelem miképpen alakult a Szervét halálával s a Kálvin győzelmével, azt tudjuk. De hogy a Kálvin bukásával s a Szervét győzelmével miképpen alakult volna, azt igazán nehéz belátni. Hátha ez esetben ma Jánosi Zoltán Szervétet védené s Kálvint nevezné szerencsétlen kalandornak? S ezek közben komoly arccal hirdeti a tiszta erkölcsöt: „Legyünk igazságosak!" „Ne legyünk egyoldalúak és elfogultak!"

Mi a magunk részéről őszintén sajnáljuk, hogy *Hadorn* erőteljes és alapos tudással megírott művét a fordító ilyen megjegyzéseivel eredeti hangulatából kiforgatta s olyan szubjektiv hangot

vitt belé, ami semmiképpen sem fér össze különösen annak a nagy ünnepnek a szellemével, amelyre a mű íródott. A protestantizmusnak mégis legnagyobb áldása a hit és lelkiismeret szabadsága. Ezt munkálta Szervét is a többi reformátorral együtt férfias hittel, hősi bátorsággal. Martir-koszoruval a homlokán ő is megjelenik a 400 éves ünnepélyen, nem azért, hogy vádoljon és kárhoztasson, hanem azért, hogy bizonyságot tegyen az egy igaz Isten dicsőségéről, ki az ő vetését is megáldotta. *V. A.*

Jatho beszédei. Irta: Szimonidesz Lajos. Az „Evengelikus lap" kiadása. Nagybörzsöny, 1917. 63. l.

Még élénk emlékezetünkben él az az eretnek-pör, mely Jatho Károlyt, a szeretettel körülvett kölni papot az egyházi szószéki működéstől eltiltotta. Megértő rokonszenvvel kisértük akkor is tragikus sorsát, mert tudtuk, hogy ő az igazság bátor kimondásának s az evangelium minden dogmákon felül álló szabad hirdetésének lett az áldozata. Most annál nagyobb örömmel vesszük a kezünk alatt levő füzetet, melyben Jathonak négy kötetben megjelent beszédei és elmélkedései alapján a munkás szerző összeállította azokat az elveit, amelyek az általános felfogással ellenkeztek s amelyek tragikumát előidézték. Egy reformátori lélek körvonalai bontakoznak ki a szétszórtan megjelent eszmék és igazságok alapján, amint azokat itt nagy gonddal és teljes tárgyilagossággal egy csokorban látjuk. Ez a reformátor nincsen megelégedve a *keresztény egyházak* mai szellemével, mert azok nem elég hív sáfárai a jézusi kereszténységnek; mert száműzték kebelükből a szabadság és igazság lelkét; mert külső hatalomra s nem a hivek szolgálatára törekednek, mert a tudományok fejlődésének útjában állnak s az új igazságokat nem tűrik meg; mert a különböző egyházak mindig az egymás közt levő különbségeket hangoztatják s ezáltal gyülöletet szítnak s a vallásosságot megölik. Jobb a becsületes kétség, mint a képmutató hitvallás. Szomorú vallás az, amely fél az értelem világosságától. A vallás nem bizonyos igazságok tudása, hanem akarás és Istennel való egyesülés. A vallás kérdésében nem lehet egyenlő véleményeket kivánni. Nincs igaz vagy hamis vallás, hanem van erős és gyönge hit.

A *biblia* tanulmányozásában biztosítani kell a szabad kutatás jogát s érvényesíteni az értelem törvényeit, mert a napsugárban tenyésznek a legszebb virágok. A bibliai kijelentés mellett helyet kell adni az egyénben történő kijelentésnek is.

Jézus ember, a mi testvérünk. Ő az ember eszményképe. Benne az ember „ősképét" látjuk. De „nem abban a Krisztusban, aki messze a fellegek fölött trónól, királyi pompába öltözve, a lelki szegények számára elérhetetlen messzeségben, hanem abban a Jézusban, akinek minden szavát jól esik hallanunk, mert ő az

emberiség anyanyelvén beszél, a vámszedőkkel az asztalhoz ül, a keresztet a Golgotára viszi, utolsó óráján így kiált fel: Én Istenem, miért hagytál el engemet?

Nem ismer *eredendő bűnt.* „Hogy a gyermekhez valami szenny tapad, azt higyje, aki akarja, én nem hiszem“ — mondja. *Isten* és *világ* közt nincs lényegben különbség. Éppen így eggyé lesz az Isten és ember úgy, hogy — amint mondja — „az istenség működése és a magad cselekedetei között nem tudsz különbséget tenni. Az, aki ad és aki vesz, egy új ént nemzetnek: egy Isten-embert.“

Eltekintve Jathonak az istenfogalmától, mellyel a személyes léttel biró Isten helyett a pantheizmus örvényébe tévedt, többi nézeteit nagy örömmel olvassuk, mert azonban többé-kevésbbé a mi felfogásunkra is ismerünk. Éppen ezért ezt a füzetet ajánljuk mindazoknak, akik Jatho lelki világába betekintést akarnak nyerni.

V. A.

Molnár Oszkár: Meumann Ernő élete és munkássága. Ára 2·50 K. A szorgalmas szerzőnek ez a könyve először a *Népművelés* XII. évfolyamában jelent meg. A nem régen elhunyt nagynevü német pedagógus életét és munkásságát rajzolja meg a rendelkezésére álló elég bő irodalom alapján. Életfolyása külső körülményeinek aránytalanul részletező leírása miatt nem marad elég tere és ideje, hogy kellően kidomborítsa Neumannak azt a pedagógiai munkásságát, mellyel ő a neveléstudomány legújabb történetében kiemelkedő helyet biztosított magának. A magunk részéről sokkal szivesebben olvastuk volna pl. *Felolvasásai*nak vagy *Értelem és akarat* c. főműveinek elmélyedő méltatását, mely aztán kijelölte volna Neumann helyét napjaink sokfelé elágazó pedagógiai törekvései között s megállapította volna kétségtelenül elsőrendű érdemeit a kisérleti pedagógia körül. Alapos készültség, széles, de nem nagyon mélyreható látókör, bámulatos emlékezet, amely az adatok roppant tömege fölött szuverén módon uralkodtk, a munka csodálatraméltó szeretete és lendülete, a természettudományok exakt kutató módszereiben való jártasság, az itéletnek elfogulatlan józansága, ezek jellemzik Neumann tudományos egyéniségét. Nem esik abba a hibába, amit nem egy kisérleti pedagógusnál észlelünk, hogy minden előtte fölmerült pedagógiai rendszert kritikátlanul elvet. Elismeri s méltányolja Herbart korszakos érdemeit, de viszont fölismeri e rendszer elégtelen megalapozottságát. Nem akarja elvetni a pedagógia eddigi rendszerét, csupán rá akar mutatni hiányaira s ezek között legfőképpen arra, hogy mindeddig mellőzte és nélkülözte a kisérletet, melynek nagy jelentőségét először ő fejtette ki rendszeresen. Rendszeresen t. i. annyiban, hogy a pedagógiai kisérletezés eddigi igazolt eredményeit ő foglalta össze. Ő volt az, aki

a pedagógia tulzó híveivel szemben kellő mérséklettel ramutatott arra, hogy a kisérleti pedagógia nem maga a pedagógia, hanem annak csak a megalapozó része s vannak a pedagógiának olyan területei, melyeken a kisérletnek semmi feladata és hivatása nincs. Az *Intelligenz und Wille* az intellektualizmus meggyőződéses, erős hivének mutatja őt, aki az akaratnak csak az értelem lámpafényénél és vezetésénél enged szerepet, az akarat értelem nélkül magára nem más, mint brutális Draufgängertum, melyet lefog, mérsékel, fékez, vezet és csillapít az értelem, belátás.

Molnár Oszkár megértéssel és szeretettel merül el Neumann roppant terjedelmes működésének szemléletébe, de a részletek szétfolynak koncepciójában s ezeknek a túlságos bősége akadályozza a kiemelkedő vonások kidomborításában.

Férfias hit. Beszédvázlatok, elmélkedések. Irta: Szimonidesz Lajos evang. lelkész. Ára fűzve 2 K 50 fillér, kötve 4 K 50 fillér. Hoffmann és Kronowitz, Debrecen 1917. 101 l.

Inkább rövid vallásos és hittani elmélkedések, mint beszédvázlatok. Mert bár egy-egy bibliai helyből indul ki az író, de egyáltalában nem ragaszkodik a homiletikai formákhoz. Ez a nemes liberalizmus ömlik el a dolgozatok tartalmán is. A hagyományos egyházi dogmák nem kötik a szabadon szárnyaló írót és gondolkozót, hanem azok ellenére is bátran hirdeti a széleskörű olvasottság és tanulmányozás alapján kialakult meggyőződését. „Amíg gyerekek voltunk — mondja —, addig ez kifejezésre jutott gyerekes meggyőződéseinkben, naiv hiszékenységünkben, mióta azonban felnövekedtünk, illő, hogy levessük ezeket a gyerekes dolgokat.“ (77. l.) A hagyományos gyerekes hit helyét a férfias hitnek kell elfoglalni. És ez elvi álláspontjának gyakorlati következményeit is kész levonni. Nyiltan hirdeti, hogy a huszadik század emberét a hagyományos teológiai formák meggátolják abban, hogy az Istenhez emelkedhessék. Így pl. „Gátolja lelkét szárnyalásában az a *teológiai formula*, amely által a kereszténység Isten titkához legközelebb vélt férkőzni: *A Szentháromság egy Isten logikailag önmagának ellentmondó kifejezése.* A laikusnak könnyű a dolga: egyszerűen kikapcsolja személyes meggyőződéséből, egyéni vallásosságából. De a teológus gyötrődik és szenved, amíg megérti, vagy megfelelőbbel helyettesíti ezt a hittételt, mely hitünk bölcsőkorában *idegen világnézet hatása alatt keletkezett.*“ (75. l.) A krisztológiai kérdések előtérbe tolása helyett a teocentrikus teológiát sürgeti, „hogy vallásos világnézetünkben és igehirdetésünkben a domináló szerep ne a Krisztusproblémáé, hanem az Istenhité legyen.“ (61. l.) „Az evangéliumok szenvedői Jézusnál keresnek menedéket. A mi korunkat a szenvedések és a megpróbáltatások a Jézus Krisztus *Atyjához* vezetik, ahhoz az Atyához, akinek szeretete és kegyelme volt Jézus erejé-

nek a forrása is." (30. l.) A modern kor érzés- és gondolatvilágát ismerő irónak ezen és hasonló kijelentéseit annál nagyobb örömmel olvassuk, mert már 350 év óta mi is ugyanezeket az igazságokat hirdetjük.

Azt is javára irjuk, hogy férfias hitében nem merül el a rideg racionálizmus útvesztőjében. Sőt lépten-nyomon hangoztatja a keresztény hit erejét és szükségességét. „A hit nem érveken és bizonyosságokon alapul, mert ilyen alapokra csak ingatag hipotéziseket épitenek. A hit élmény, a kézzel fogható valóságok világán túl terjedő sejtés és emelkedettség." (47. l.) Éppen ezért egyháza jövendő hivatását így körvonalozza: „Igazi diadalunk az volna, hogyha a Krisztus lelkét egyházunk minél tökéletesebben és a legnagyobb energiával tudná képviselni s ezzel a lélekkel nem a mult hagyományait őrizné és nem a mult letéteményeseivel kötne minduntalan szövetséget, hanem határozottan eljegyezné a jövendővel." (101. l.) Egy, a saját lábán járó s önállóan gondolkozni tudó és akaró evang. lelkésznek ezen elmélkedései igen tanulságos olvasmányúl szolgálnak.

V. A.

Bibliai kézi lexikon. Képekkel és térképekkel világosított segédkönyv a biblia tanulmányozásához. Német források figyelembevételével irta: Murányi János, ref. lelkész. Átnézte és kiegészítette: Hamar István, ref. teol. tanár. Kiadja: az Országos református lelkészegyesület. Budapest, 1917. Kókai h. bizománya.

Az orsz. ref. lelkészegyesület a fenti címen bocsát ki előfizetési felhivást egy nagyobbszabásu munkára, amely 40—45 íven nyolcadrét alakban fog megjelenni. A felhivás szerint „a bibliai kézi lexikon fel fogja ölelni alfabetikus sorrendben mindazt, ami a biblia megértéséhez, irodalom-, világ-, művelődés- és vallástörténelmi, természettudományi, nép- és földrajzi, régiségtani és genealogiai szempontból nélkülözhetetlen. Adni fogja mindezt tisztán tudományos tárgyilagossággal, felülemelkedve minden egyoldalú felekezetiességen". Szellemét tekintve „pozitiv ker. alapokon" fog nyugodni, de „liberálisan tünteti fel a különböző tudományos kritikai véleményeket is". A műnek, mely 1918 májusára kerül ki a sajtó alól, előfizetési ára 40 ívig 26 korona. Ha 40 ívnél több lenne a terjedelme, az esetben a többletért ívenként 80 fillér pótdíj fizetendő. Megrendelések 15 korona előzetes beküldése mellett az „Orsz. ref. Lelkészegyesület pénztára" címére (Debrecen, ref. püspöki hivatal) intézendők. Ezt a felhivást mindazoknak figyelmébe ajánljuk, akik a biblia megértéséhez szükséges széleskörű ismereteket ilyen összefoglaló alakban bírni óhajtják. A mi irodalmunkban úttörő munka s hiányát régen érezzük.

A mi hitünk. Elmélkedések és beszédek a reformáció 400 éves jubileumára. Irta: Szimonidesz Lajos. Budapest, 1917. Scholtz-Testvérek kiadása. 64. l. Ára 1 K 20 fill.

A füzetnek majdnem felét ennek a kerdésnek a fejtegetése foglalja el: „Miről prédikáljunk?“ Ezen kívül „A megtérés“, „A hit“, „Van-e ránk szükség?“, „Halott Istenek“, „A legnagyobb parancsolat“ és „Hódító erőnk“ címek alatt vannak benne a reformáció tárgyköréből merített tartalmas elmélkedések. Előttünk különösen az az öntudatos, liberális szellem teszi rokonszenvessé az egész füzetet, amely szerző írásait általában jellemzi. Ajánljuk lelkészeinknek, mert sok értékes gondolatot találnak benne.

A gyakorlati lelkigondozás körvonalai a gyülekezeti élet fontosabb területein. Irta: Páhy József, marburgi cs. és kir. ref. tábori lelkész. Ára fűzve: 4 K 80 fill. Kötve 7 K 20 fill. 177 oldal. Hoffmann és Kronovitz. Debrecen, 1917.

Uj korszak következik ránk. Nagy szellemi harc indul meg, hogy átalakítsa az emberiség ábrázatát. Hatalmas munka várakozik mindenkire, de különösen a prot. gyülekezetek lelkészeire s vezetőire, hogy necsak a világ külső ábrázata alakuljon át, hanem a szivek is megujhodjanak. Legyünk hát éberek! A megrendült lelkeket töltsük meg keresztény ideálokkal. Ezeket mondja szerző könyve előszavában. Ezzel tulajdonképpen megjelölte a célt, amelynek érdekében könyvét nyilvánosságra hozza. Szép és magasztos cél! Méltó arra, hogy erőinket tömörítsük s kellően méltányoljunk minden áldozatot, amelyet érte hoznak. Különösen a kereszténység igazi talajáról lecsúszott korunknak van szüksége arra, hogy felekezeti szempontokon felülemelkedve, a közös keresztény ideálok hirdetésére és megvalósítására egyesüljünk. Ebben a barázdában szivesen követjük az irót, aki könyvével nem irodalmi babérokra pályázik s nem tudományos rendszert kiván teremteni, hanem „az élet embereinek, ifju lelkésztársainak s a prot. gyülekezetek munkálkodni kivánó tagjainak“ irta.

Ilyen utakon haladva művét két részre osztja. Az elsőben „a gyülekezet normális tagjainak gyakorlati lelkigondozását“, a másodikban az „abnormális“ tagok lelkigondozását tágyalja. Az erre vonatkozó gazdag német forrásmunkák felhasználása mellett lelkesedéssel és szeretettel járja be a gyülekezeti élet egyes területeit s mindenütt rámutat a javítás és lendítés eszközeire. A könyv nemcsak arra érdemes, hogy sokan olvassák, hanem arra is, hogy gyakorlati utasításait minél szélesebb körben megvalósítsák.

V. A.

Emlékkönyv a reformáció négyszáz éves jubileumára. szerkesztette Uray Sándor, debreceni reform. lelkész. Debrecen. 1917. Hegedüs és Sándor. 159 l.

A reformáció köréből meritett 19 alkalmi cikk és költemény teszik változatozatossá a könyvet, melyből az ifjuság és nagyközönség kellő tájékozódást szerezhet a reformátorokról és hazánknak a reformáció korabeli közállapotairól. Előnyére irjuk, hogy a száraz történelmi adatok elősoroiása mellett a szivet is megtölteni igyekszik a reformáció szellemével s vallásos érzéssel. Ellenben a magyar reformátorok ismertetésénél téves az az állitása, hogy Dávid Ferenc tulment az unitárizmus irányzaton, szombatos lett." Igenis tulment a szociniánizmuson s ezért jutott a dévai börtönbe.

„A magyar reformáció könyve.“ A magyar protestáns nagyközönség és ifjuság számára. A reformáció 400 esztendős emlékünnepe alkalmából. Szerkesztette S. Szabó József debreceni ref. kollégiumi tanár 41 képpel. Debrecen. 1917 Hegedüs és Sándor. 111. l.

Dr. Pruzsinszky Pál, dr. Pokoly József és a szerkesztő ismertetik világos és élvezetes előadásban a magyar reformáció *bajnokait, pártfogóit* és *szervezkedését.* Bevezetésében pedig a ref. püspökök nyilatkoznak röviden a reformáció lényege- és jelentőségéről. Az illusztrált alkalmi könyv elég hű képet ad a magyar reformációról.

Apokaliptikus hangulatok. Irta Szimonidesz Lajos. Különlenyomat az „Evangelikus Lap"-ból. Wigand. Pozsony. 1917. 14. l.

Nehéz idők, nagy szenvedések általában kedveznek a vallási miszticizmusnak. Ez a miszticizmus a mostani sulyos napokban is többé-kevésbbé megszállta a lelkeket Ezért nyomultak előtérbe a Dániel és János Jelenések könyvei, mint amelyeknek apokaliptikus hangulataival nagyon rokonszenvez a szenvedő lélek. Ezen rokonszenvtől indittatva nagyobb értéket tulajdonitnak sokan e könyveknek, mint a mekkora tényleg van s hajlandók azoknak jövendöléseit a mi korunkra alkalmazni. Szimonidesz ez értelmes kis füzetben ezt a visszaélést állapítja meg s a jelzett könyveket igen helyesen történelmi értékükre szállítja le. *V. A.*

Az Út Tractatus vállalata. Az Út szerkesztősége egy tractatus-sorozatot indít meg, melyben a vallásos és társadalmi élet nagy kérdéseit az evangelium világításánál szándékozik tárgyalni. Ezek a tractatusok középhelyet foglalnak el a nyomtatott prédikáció és a vallásos lap között. Különösen a leányegyházközségekben és szórványokban lakó hívek érezhetik szük-

ségét annak, hogy ilyen építő olvasmányok koronként fölkeressék hajlékaikban. Habár hitelvi különbségek választanak el bennünket *Az Út* irányától, mégis felhivjuk lelkészeink és gyülekezeteink figyelmét erre a kezdeményezésre, mely mögött kiváló egyházi íróknak egész gárdája áll s amely mutatni fogja, hogy milyen pásztori munkát kellene nekünk is végeznünk a diasporákban. Ezeknek ügye egy pár év óta nálunk is a figyelem középpontjában áll. Fel van tárva főhatóságunk előtt gondozatlanságuk a maga teljes valóságában. De részünkről egy-két jóakaratú határozaton kívűl a megvalósítás útján még egyetlen lépés sem történt. Minden okunk meg van tehát arra, hogy kiváncsian várjuk az útmutató kezdeményezést.

Egyesült erővel! Az eddig Pozsonyban lic. dr. Szelényi Ödön theol. tanár által szerkesztett *Theologiai Szaklap* 1918. januárjától egyesül a Könyvujsággal, melyet a Scholtz Testvérek cég adott ki Budapesten. Az egyesült *Theologiai szaklap és Könyvujság*-ot lic. d. *Szelényi Ödön* pozsonyi theol. tanár és *Szimonidesz Lajos* nagybörzsönyi lelkész szerkesztik. A lap havonként fog megjelenni. Közöl önálló theologiai tanulmányokat, figyelemmel kíséri a hazai és külföldi protestáns theologiai irodalom termékein kivül a filozófiai, neveléstudományi és történeti műveket, a fontosabbakat behatóan és tárgyilagosan ismerteti. A Budapesten megjelenő lapot a Scholtz Testvérek cég adja ki.

KÜLÖNFÉLÉK

Olvasóinkhoz! Egy kellemetlen értesítéssel vagyunk kénytelenek bekopogtatni olvasóinkhoz. A nyomda árának a békés idők áraihoz mért négyszeres megdrágulása miatt kénytelenek vagyunk a jövő évtől kezdve folyóiratunk előfizetési árát felemelni, terjedelmét pedig redukálni. Újévtől kezdve a Keresztény Magvető évenként 6 füzetben fog megjelenni két vagy két és fél ívnyi terjedelemben. *Előfizetési díja évi 10 K lesz, füzetenként 2 K.* A pártoló díj megállapítását a mi viszonyainkat ismerő és méltányló olvasóinkra bízzuk s hálás köszönettel vesszük, ha a súlyos viszonyok között anyagi támogatásunkra jőnek. Nehezen határoztuk el magunkat erre a kettős lépésre. De a kolozsvári tagjai annak a kicsiny írói körnek, amely folyóiratunk körül csoportosul, a drágaság súlyos terhe alatt kénytelen volt — habár kedvetlenül — egyhangúlag azt a megoldást határozattá emelni, amely az előfizetési díjat emeli s ugyanakkor a terjedelmet csökkenti. Mindnyájunk lelkében él azonban az a remény, hogy a viszonyok javulásával a terjedelmet arányosan növelni fogjuk.

Atyafiságos indulattal kérjük tehát előfizetőinket, hogy ez értesítésünket tudomásul venni szíveskedjenek abban a gondolatban, hogy helyzetünket minden vonatkozásában megfontoltuk s minden megoldás között ezt találtuk a legcélszerübbnek.

A szerkesztő-kiadók

„A bibliakritika és a gyakorlati lelkipásztori működés" c. cikkünket, melynek első része folyóiratunk idei 4. füzetében jelent meg, — sajnálatunkra most nem folytathatjuk, mert a nyomdát, amely folyóiratunkat eddig nyomtatta, időközben eladták s a kézirat a költöztetés közben elveszett. Ha közben előkerülne, folytatását is közölni fogjuk. Ez az oka annak is, hogy az 5. füzet október végén, a rendes időben nem jelenhetett meg. Mindezekért olvasóink szives elnézését kérjük.

A reformáció 400-dik évfordulója 1917. október 31-ike új fordulatot jelent a keresztény világ történetében. Ekkor pattant ki az egyszerű barátnak: Luthernek lelkéből az a szikra, mely lángra gyúladva, bevilágította az egyházi visszaélések egész sorozatát s tüzével fölperzselte Babilon hamis bálványait s útat mutatott a léleknek a szolgaság nehéz igájából való menekülésre

és a szabadság igéret földje felé. Az a szellemi forradalom, mely ennek nyomában támadt, megbecsülhetetlen kincset szerzett meg a keresztény világnak: a gondolat szabadságát, az egyéni hit és meggyőződés szentségét s a lelkiismeret jogait. Kihozta az embert az egyház börtönéből s emberi méltóságának tudatára emelve, jogait és kötelességeit elébe tárta. És a szabaddá lett ember azóta sok tekintetben megmutatta a maga nagykorúságának bizonyítékait. A szabadság szárnyain járva, megismert magasságokat és mélységeket. Megnyílottak előtte az evangeliumnak lapjai s annak alapján rendezte be hitvilágát. Megtalálta a tudománynak elrejtett kincseit s azokat a maga jóllétének emelésére fordítdtta. Megtanúlt a saját lábán járni s felelősségének érzetében gyümölcsöztette Istentől kapott tálentumait. Így nőttek ki az új kor történelmében azok a nagy egyéniségek, akik, mint a hegyen épitett város, messze világitnak. Így lett az új kor az általános fejlődés és haladás korává.

Szívünk szerint köszöntjük ennek a világraszóló mozgalomnak első súgarát. Lerójjuk a hála és kegyelet adóját az egyszerű barát előtt, kinek lelkéből indúlt ki a világot újjá teremtő élet csirája. Feledve a századok folyamán ért méltatlan bántalmakat, mi is ott vagyunk lélekben azok között, akik az eszme diadalának ünnepét ülik, akik a 400-ik évforduló határmesgyéjéről hálával néznek vissza a múltra s bizalommal tekintenek előre a jövőbe. Mert bár „az ajándékokban különbség vagyon, de a lélek ugyanaz“. Ugyanaz a lélek ereje késztet minket is szólásra és cselekvésre, ami szólott a reformátorokban. Ugyanazon törzs hajtása vagyunk mi is, mint a többi protestáns testvéreink s velük együtt mi is a hamisitatlan evangélium kincseit keressük s a názáreti Mester követésére igyekszünk. Vajha a nagy jubileum ünnepi hangulata megtermékenyítené az egész hazai protestántizmus életét! Vajha a reformáció szép jelszavai s áldásos irányzata mindennapi életünkben is találnák meg érvényesülésüket, hogy együttesen növekednénk abban, aki fő, t. i. a Krisztusban“! *V. A.*

Országos Evangéliumi Protestáns Szövetség. Debreczennek igazi protestáns szabadelvüséggel és keresztényi érzéssel megáldott püzpöke, Balthazár Dezső, már régóta foglalkozik valamely egyesület eszméjével, mely a hazai protestánsokat tömörítve, egy táborban összehozná A reformáció 400 éves fordulóján az ige testté vált. Ennél jobb alkalmat nem is lehetett volna találni a szép gondolat megvalósítására. F. é. november hó 1-én megalakult az Országos Evangéliumi Protestáns Szövetség Budapesten. A szövetség célját igen szépen fejtette ki az elnöklő Balthazár püspök. Azt mondta a többek között, hogy *Magyarországon nem két, hanem három protestáns egyház van*, Ha e három protestáns egyház között hitelvi és szervezeti unió nem jöhet létre, a szellemi közösséget társadalmi alakulásban juttassák kifejezésre.

A szövetség alapszabályait a belügymintszter jóvá is hagyta. A tisztikart az elnöklő püspök előterjesztésére igy alakította meg a gyülés: elnökök: Bethlen István gróf és Kapy Béla ev püspök, alelnökök: Némethy Károly államtitkár és Ferenc József unitárius püspök, főtitkár: Haypál Benő ref. lelkész, titkárok: Veress Jenő dr. és Kaas Albert báró. Üdvözöljük a szövetséget s nemes céljához méltó sikert kivánunk működéséhez. *V. A.*

A lelkészek háborus segélye. Az eddigi háborús években a Hadsegélyző Hivatal utalványozott háborús segélyt a lelkészeknek. A főrendiház pénzügyi bizottságának ülésén Wekerle miniszterelnök egy kérdésre kijelentette, hogy háborús segélyre a lelkészek jövőben is számíthatnak, de nem a törvényhozás útján, minthogy a törvényhozás csak a közszolgálati alkalmazottakró, gondoskodik, akik közé csak a tanárokként vagy hitoktatókként működő lelkészek vehetők fel.

A debreczeni egyetem teológiai tiszteletbeli doktorai. A király megengedte, hogy Baltazár Dezső, gróf Degenfeld József, Dicsőfi József, Dóci Imre, Kovács Sándor, báró Prónay Dezső, Raffay Sándor, Szeremley Sámuel, Szilassy Aladár, gróf Tisza István és Zoványi Jenő részére a debreceni egyetem a teol doktori oklevelet kiállíthassa.

Béke-szózat. Az összes németalföldi protestáns egyházak békére hívó szózatot intéztek a kormányokhoz és népekhez, a semlegesekhez és a hadviselőkhöz. A béke útját akarják egyengetni. Október 7-én felolvasták e szózatot az összes németalföldi protestáns gyülekezetek templomaiban. Megküldötték hozzánk is. Komoly erkölcsi felfogás, a háború pusztításainak szellemi és erkölcsi tekintetben romboló hatása érzik ki e felhívásból. Lesz-e valami foganata nem bizonyos, de erős bizonyságtétel amellett, hogy a lelkek már régóta sovárogják a megváltó békét.

Az 1848 évi XX. t-c. végrehajtása. Köztudomás szerint az 1848. évi XX. t-c. harmadik pontja kimondja, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek“. Értesülésünk szerint a jelenlegi kormány tervbe vette, sőt már munkálja is e törvénynek a katholikus autonomiával kapcsolatosan a teljes végrehajtását oly módon, hogy az eddigi segélyeknek megfelelő tőkeösszeget juttatna a különböző prot. egyházak segélyezésére. De — gondolatunk szerint — e kérdésnél nagy figyelemmel kell lenni a minden oldalon megnövekedett igényekre, amelyeknek kielégítésére az eddigi segélyek közel sem voltak elégségesek. De figyelemmel kell lenni különösen az unitárius egyház speciális helyzetére, amely, ha a lélekszám arányát vesszük, messze elmarad a többitől, de szétszóródottságánál fogva közigazgatása s a hívek lelki gondozása aránytalanúl több költségbe kerül. Reméljük, hogy ez a szempont is érvényesülni fog a kérdés rendezésénél.

A párbaj eltörlése. Ifju királyunk nem egy tettével bizonyította már is, hogy elfogulatlan, előítéletektől mentes, modern gondolkozású. Nov. 7-én kiadott napi parancsával eltörölte a párbajt, mint amelyben a becsületsértési

ügyek elintézése a fegyverforgatásban való ügyességtől függ. Eddig a katonaságnál uralkodó felfogás kényszerítette rá — helyesebb belátás ellenére — a polgári társadalomra a párbajt. Most már, minthogy a katonaságtól száműzve van, bízton lehet remélni, hogy a polgári életben is meg fog szünni a párbajozás s így a középkornak ez az elavult s korunk szellemébe sehogy sem illő intézménye eltünik. Remélni lehet, hogy az igazságszolgáltatás sem fogja oly elnézően megitélni a párbajhősöket, mint eddig s így a párbaj a polgári társadalom életéből is teljesen el fog tünni.

Anya-, csecsemő- és gyermekvédelem, mint tantárgy a leány iskolákban. A háború irtózatos emberpusztítása s a nemzet jövőjéről való gondoskodás üdvös rendelet kiadására birta a közoktatásügy vezetőjét. A háborúban szenvedett vérveszteség nemcsak az önvédelmet, hanem a békés, építő munkát is veszélyezteti. A jövőre az lesz az igazi veszedelem, ha a roppant mértékben megnövekedett munkára nem tudunk elég erős munkás kezet teremteni. Ebből a szempontból lehetetlen be nem látni az anya- és csecsemővédelem országos szervezésének nagy fontosságát. Nálunk ijesztően nagy — minden védekezés mellett is — az életük legelső idejében elhaló gyermekek és a gyermekágyas halottak száma. A háborúban amazok száma még növekedett, a születések száma pedig megapadott. Elsőrendű nemzeti érdek tehát, hogy az állam is, a társadalom is megtegyen mindent, hogy a baj enyhittessék s a népesség szaporodásának akadályai elhárittassanak A bajnak kettős forrása van: a tudatlanság és a könnyelműség. Nem tudják, hogy kell a gyermeket születésétől felnövekedéséig gondozni. Nem tudják, mert nem tanitották meg rá sem az anyákat, sem az apákat. S könnyelműen veszik ebbeli kötelességeiket sokan, mert csak szüleik s közvetlen környezetük gyarló példáját ismerik.

Ezen a kétféle bajon akar segíteni a rendelet, midőn az anya- és csecsemővédelem kérdéseit az iskolai tanítás keretébe illeszti be s lelkére köti minden tanitónak és nevelőnek, hogy a nemzeti tudatosság teljes erejével, a nemzet iránt való kötelességérzésével igyekezzék ennek az ügynek növendékei lelkét megnyerni.

El kell ismernünk, olyan időben jön ez a rendelet, mikor ilyen kérdések iránt nagyobb a fogékonyság; de másfelől lehetetlen azt is nem látni, hogy a megélhetés mai nehéz viszonyai között megsokszorozódott a gyermekes szülők gondja-baja s ha egyfelől a gyermekvédelem nagy nemzeti fontosságát hangsúlyozzuk, másfelől a megélhetés, nevelés és taníttatás módjait és lehetőségeit is nyujtanunk kell azoknak a szülőknek, akik már-már az élet terhei alatt roskadoznak.

Oláh iskolák. Apponyi közoktatásügyi miniszter a háború nyujtotta tapasztalatok alapján elhatározta — debuisset pridem! — hogy a magyar állam és nemzet nyugalma és biztonsága érdekében a Romániával határos vármegyék oláh népiskoláit államosítani fogja. Gátat akar emelni az eddig szabadon űzött

magyarellenes agitációnak. Az oláh betörés alkalmával ezeknek az iskoláknak a tanítói legnagyobb részben hazafiatlan magatartást tanusítottak. A beözönlő oláh hadakat tárt karokkal fogadták, csúfos visszavonulásuk alkalmával velök együtt mentek ki. Az ilyen államosított iskolákba olyan tanítókat fog kinevezni, akik értik a nép nyelvét, de a tanítás nyelve a magyar lesz. Apponyi különben e kérdésekről egy ujságiró előtt így nyilatkozott:

„Nagy szükség van igen komoly természetű ellenőrzésre. A tényállás csak akkor lesz teljes — személyes tájékozódásom révén — ha Erdélybe utazom, amit okvetlenül meg akarok tenni, mihelyt a körülmények engedik. De az eddig már beérkezett hiteles adatok eredménye nem lehetne más, mint a tett intézkedés. Csodálkozom a nagy fölzúduláson: már gróf Tisza István jelezte, hogy az Erdélyben tapasztaltak az állam beavatkozását szükségessé fogják tenni ezen a téren. Voltaképp az ő nyomán haladok, mert ezek olyan dolgok, amelyekre nézve magyar pártok közt elvi ellentét nem állhat fenn. Tisza, mint kormányember, semmiesetre sem mondott sokat azzal, hogy a román felekezeti tanügyi személyzetben nagy számmal vannak olyanok, akik megrendülést okoztak: kétségtelen bizonyítékok vannak arra nézve, hogy a mindkét felekezeti román egyház főhatóságainál a legjobb szándékot is feltételezve, nem sikerült nekik a hazához való ragaszkodás szellemét az ő tanügyi közegeiknél oly mértékben megóvni, amint azt — különösen a határszéli vármegyékben ahol a kisértések legerősebben nyilvánultak meg — a haza biztonságának szem pontjából föltétlenül meg kell kivánni.

Ennek folytán igenis szükségessé vált azonban a határszéli vármegyékben s azoknál a tényezőknél, amelyek az ellenséges nemzetekkel való fajrokonság miatt leginkább voltak és vannak veszélyeztetett helyzetben, kultúrális téren is, sőt főképp kultúrális téren, az államnak az eddiginél sokkal intenzívebb beavatkozása, tevékenysége, ellenőrzése. A dolog természetében rejlik, hogy ez a beavatkozás elsősorban a tanítóképző-intézetekre vonatkozik, mert épp a román felekezeti tanítóság körében tettük a legszomorúbb tapasztalást.

Szükség lesz — mondotta továbbá gróf Apponyi — a határszéli megyékben az iskolák nagyobb mértékű államosítására. Szóval: saját román népünkkel és az ő nyelvük sajátosságával szemben való legteljesebb méltányosság és előzékenység mellett kulturhatárt kell teremteni hazánk és a román királyságból idesugárzó befolyások közt. A részletekről ma még nem nyilatkozhatom, de annyit mondhatok, hogy távol áll tőlem a hazai románság és annak jogos nyelvi igényei ellen való hadjáratnak a gondolata is, hanem azért kötelességszerüleg mindent meg fogok tenni, amire szükség van, abból a célból, hogy minden hazai tanintézetben feltétlenül biztosítva legyen a föltétlen államhűség szelleme. Ami ebben az irányban megkívánható, azt — ha lehetséges — az illetékes egyházi főhatóságokkal egyetértőleg óhajtom keresztülvinni, de tágitanom ebben a részben nem lehet".

Ev. teol. fakultás a pozsonyi egyetemen. Az ev. egyház pozsonyi teol. akadémiáját a pozsonyi tud. egyetemmel szorosabb kapcsolatba sze-

retnék hozni. E célból tárgyalások folynak az egyház vezetősége és Apponyi közoktatásügyi miniszter között. Ez az oka annak is, hogy a Masznyik nyugalomba vonulásával megüresedett tanári állást nem töltötték be, hanem a jelölések megtörténte után a választást elhalasztották.

Gyászhirek. *Tordátfalvi Halmágyi Sándor* ny. kir. ítélőtáblai biró, a Ferencz József lovagrend tisztje, az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszt. tagja, áldásos, munkás életének 86. évében, nagy türelemmel viselt sok évi kinos szenvedés után okt. hó 13-án megszünt élni. — *Káli Nagy István* nagybirtokos, életének 49., boldog házasságának 15. évében Nyárádszentlászlón hirtelen elhunyt. Halála nagy és előkelő rokonságot, köztük általános tiszteletnek és nagyrabecsülésnek örvendő főgondnokunk családját is gyászba boritotta. — *Gyöngyössy Béla* ny. miniszteri tanácsos, egyházi tanácsos, Udvarhelymegye törvényhatósági bizottságának tagja, dec. hó 11-én 66 éves korában Vargyason elhunyt. Azon idő alatt, mig hivatala Kolozsvárhoz kötötte, egyike volt azon buzgó tanácsosoknak, akik egyházi gyüléseinken mindig jelen vannak. Gazdasági, de különösen erdőgazdasági kérdésekben sokszor hallottuk s mindig örömmel hallgattuk szakszerű fejtegetéseit, gyakorlati javaslatait, melyeket mindig lendületes szónoki erővel adott elő s az egyház ügyei iránt való önzetlen szeretete és buzgalma diktált.

Nyilvános köszönet. Méltóságos Szombathfalvi Albert helybeli birtokos, ny. min. tanácsos ur, ki már több rendbeli adományával beirta nevét egyházközségünk Aranykönyvébe, a mai napon egy szép levél kiséretében 2600 K névértékü $3^1/_2$%-os koronajáradékot küldött egyházközségünknek örök alapitványképen, hogy ez b. e. nagyanyja, Homoródszentmártoni özv. Biró Károlyné sz. Sárdi Simén Katalin neve alatt kezeltessék s kamatja templomunk céljára fordittassék. Ez a nagybecsű adomány s az ezt kisérő szép levél ujabb ékesen szóló bizonysága egy nemesen érző sziv kegyeletének ép úgy, mint vallásunk iránti megbecsülhetetlen rokonszenvének.

Midőn a nagylelkű alapitványtevőnek egyházközségünk hálás köszönetét e helyen is kifejezzük, egyszersmind kivánjuk, hogy nemes tettének igazi jutalmát találja meg egyházközségünk hálás tisztelete mellett, abban a megnyugtató édes tudatban, hogy Isten előtt kedves dolgot cselekedett.

Recsenyéden, 1917. szept. 23-án.

Orbán Sándor,
gondnok.

Gál József,
lelkész.